

Освіта і суспільство

2022'6-7(51-52)

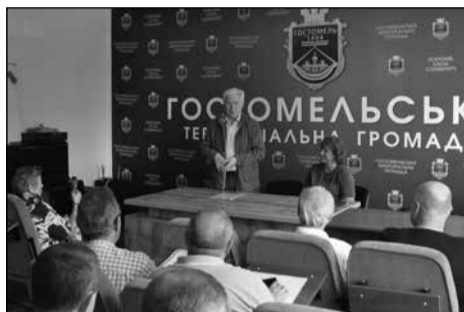
Виходить за підтримки
Національної академії
педагогічних наук України

Всеукраїнська газета.
Інформаційне,
науково-популярне,
публіцистичне видання

Засновано у 2018 році

№ 6-7 (51-52),
червень-липень 2022

Події

**Громадські ініціативи
відновлення та розвитку
Гостомельської ТГ**

С. 3

Постать для епохи

**Людиноцентрична
життєва парадигма
академіка Василя Кременя**

С. 8-9

Національне надбання

**Відродити і зберегти
«Довкілля»**

С. 12

Рецензія

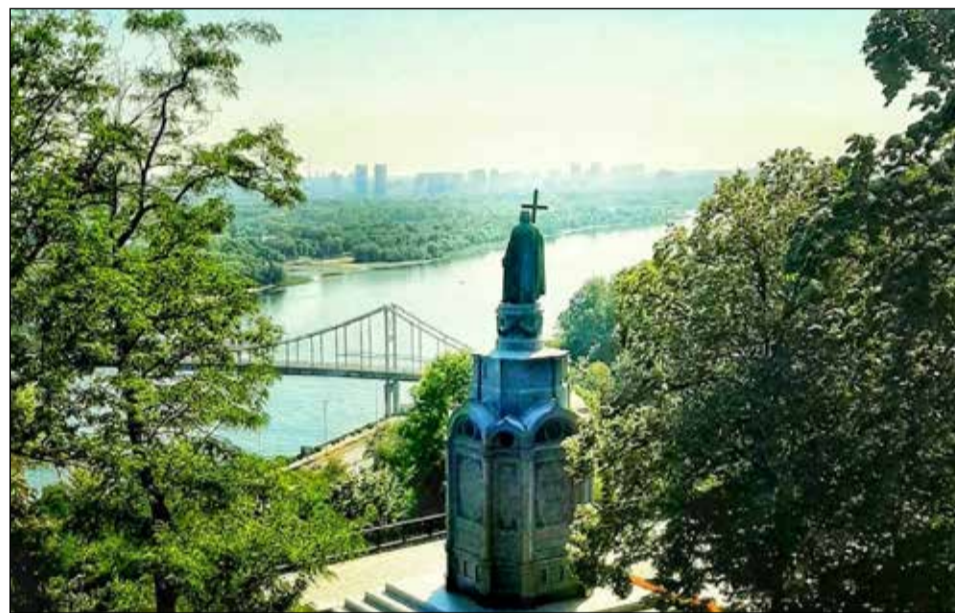

**Про консолідацію,
суб'єктність і стійкість
або Стратегія
відродження України**

С. 15

Ми були, є і будемо

**Звернення Президента України Володимира Зеленського
з нагоди Дня Української Державності 28 липня 2022 року**

Великий народ великої країни й великої держави, яка існувала на цій землі з давніх-давен, яку з давніх-давен намагалися і поневолити, і знищити! Чимало хто й чимало разів. І яка з давніх-давен не дозволяла цього зробити. Нікому й ніколи.

Держава, у якій почалась історія християнства Східної Європи, коли 1034 роки тому її охрестив Великий Київський Князь Володимир.

Держава, у якій почалась історія незламності, якою захоплюється зараз уся Європа й цілий світ. Це наша держава. Наша країна. Це Україна.

Історія її державотворення налічує тисячі років. Але тільки цьогогоріч ми вперше відзначаємо День Української Державності.

Нам не потрібні салюти й помпа, щоб показати, яке значення має власна державність для українського народу. Сьогодні ми захищаємо

її зі зброєю в руках. 155 днів поспіль. Можна сказати, що для нас День Державності – це кожен день.

Кожен день ми б'ємося, щоб кожен на планеті нарешті зрозумів: ми не колонія, не анклав, не протекторат. Не губернія, еялет чи коронний край, не частина чужих імперій, не «землі у складі», не союзна республіка. Не автономія, не провінція, а вільна, самостійна, суверенна, неподільна й незалежна держава.

Вона бере свій початок щонайменше півтори тисячі років тому. З часу офіційно визнаної ООН і ЮНЕСКО дати, коли Київ, Шек, Хорив і Либідь заснували столицю України.

Вона єдина законна спадкоємиця Київської Русі, надбань і здобутків наших правителів. Аскольда і Діра, Віщого Олега, князя Ігоря, рівноапостольної княгині Ольги, Святослава Хороброго, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, короля Данила.

Вона спадкоємиця Козацької Держави. Батьківщина Байди Вишневецького, Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика.

Вона – правонаступниця Української Народної Республіки й Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. Самостійності, незалежності й соборності, які були проголошені універсалами Центральної Ради та Актом Злуки.

Вона має багаті традиції законотворчості, писемності та дипломатії. «Руська правда», Бертинські аннали, Остромирове Євангеліє, Конституція Пилипа Орлика та сотні інших пам'яток, джерел і документів, які містять писемні згадки про нашу державу та її визнання з боку інших держав і правителів.

Продовження на с. 3

Час Великих Змін

Україна нині переживає період, який, можливо, наші нащадки назвуть часом Великих Змін, або періодом Великого Ривка.

Ми вже усвідомили, що війна, розв'язана росією, стала відправною точкою потужного єднання українського народу і стартом бурхливої самоорганізації всього суспільства.

Але є те, що поки знаходиться за межами уваги широкої громадськості. Це – процеси кардинального перетворення системи освіти.

Форма дистанційної освіти як вимушена міра збереження самої системи освіти розпочалася до 24 лютого – коронавірус та локдаун стали непоганою «розминкою» для шкіл країни. І якщо спочатку було зрозуміло, що дистанційка потребує відповідних технічних умов (стійкий інтернет та комп'ютер чи мобільний телефон для кожного учня та вчителя), то згодом з'ясувалося, що цього недостатньо. Успіх процесу навчання у такому форматі забезпечують готовність та здатність педагога шукати форми роботи, які гарантують увагу учня – тобто, учнів, об'єднаних лише екраном монітора.

Дистанційка стала ще й виходом для тих, хто змушений був залишити рідну школу/населений пункт/країну.

Нова форма навчання змусила подивитися з повагою на учня, який з об'єктивних причин має більше можливості проводити час у пошуку нової інформації.

Багато дорослих встигли усвідомити і важливість контролю за цим пошуком – на просторах інета чимало пасток і небезпек крутіше страхів неосвітлених нічних вулиць.

Зараз як ніколи раніше виявилася роль довірчої співпраці громади і школи – при дистанційці саме батьки взяли на себе частину роботи педагогів, забезпечуючи індивідуальний підхід, терпіння й такт.

Там, де батьки безсилі, на допомогу приходять репетитори – нині їхня зіркова година (і, зізнаємося, вона закінчиться не скоро).

Поки що буде перебільшенням стверджувати, що українська школа, використовуючи сучасні технології та застосовуючи новітні педагогічні прийоми, вже перейшла на якісно новий рівень навчання.

Але без зайвої скромності ми можемо заявити: Україна впевнено йде цим шляхом, демонструючи перші успіхи там, де поки що «не ступала нога» педагогів інших країн світу. І власні розробки у цьому напрямі є не лише у великих містах!

По суті, система освіти нашої країни в умовах пандемії започаткувала, а нині – у жорстких обставинах військової агресії – зробила еволюційний стрибок, який саме суспільство ще не усвідомило.

На доказ того нагадаю, що «гойдалка» зі вступом до ЄС і НАТО запам'ятається нам раптовим усвідомленням, що Україна, незламана нелюдськими стражданнями, згуртувалася перед звіриною навалою, чинить опір у найжорсткіших умовах, на смерть стоїть за власну свободу і незалежність, виграла інформаційну війну, втрачає людей, матеріальні цінності, останні ілюзії про братерство з сусідами, продовжує сяти, будувати та жартувати, – ця Україна не лише вірить у

перемогу, а й з героїчним оптимізмом формує своє майбутнє.

І тому кардинально перетворює систему освіти методом «народного будівництва» – найприроднішим в історії, оскільки всі зміни народжуються «знизу», практикою відразу ж «обкатуються» – і так формується оптимальний варіант вирішення проблеми.

...Ми починаємо розуміти, як далеко ми зробили крок вперед, і поки що лише невірно припускаємо, скільки невідомого чекає нас попереду.

Але процес іде, і він – незворотний!

Зміни, що відбуваються в національній системі освіти, навряд чи відразу будуть помічені та оцінені світом, який наразі більше відстежує фронтові зведення та економічні процеси. Але наприкінці лютого 2022 мало хто вірив, що Україна зможе «дати зуботичину» армії, яка претендувала на друге місце у трійці світових лідерів.

А ми – тримаємося!

...Війна, ламаючи стереотипи щодо стану справ в Україні, вже змусила нас поважати – за стійкість, мужність, героїзм, любов до своєї країни.

Тому й еволюція системи освіти України неодмінно стане для педагогів інших країн об'єктом вивчення – у тому числі й того, як можна не лише вижити, а й розвиватися там, де для цього немає жодних умов – від слова «зовсім».

А ми зуміли.

Саме тому ми перемаємо!

Ірина КОРОЛЬКОВА,
спеціально для «ОіС»

Круглий стіл «Мир, безпека, освіта»

15 липня у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди з нагоди Дня українських миротворців та 30-ї річниці участі України в миротворчих місіях ООН відбувся круглий стіл «Мир, безпека, освіта» з міжнародною участю та за активної підтримки Департаменту освіти, Департаменту міжнародного співробітництва, Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради.

З вітальними словами до учасників звернулися ректор Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди **Юрій Бойчук** і обласний голова правління ГО «Об'єднання миротворців ООН, учасників міжнародних операцій та інвалідів війни», координатор Міжнародних програм «Школа миру» та «Юні миротворці» **Сергій Самойлов**, а також іноземні гості – президент Міжнародної асоціації миротворців ООН «Солдати миру»

AISP/SPIA **Лоран Аттар-Байру**, професор, доктор, Генеральний секретар Міжнародної асоціації миротворців ООН «Солдати миру» AISP/SPIA, Індійське відділення **Дінеш Сабніс**.

До круглого столу приєдналися вихованці харківських шкіл і гімназій та «Клубу юних миротворців», учні-учасники міжнародних програм «Школа миру» та «Юні миротворці».

Відбулося підписання угоди про наукове співробітництво між Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди та ГО «Об'єднання миротворців ООН, учасників міжнародних операцій та інвалідів війни».

Під час зустрічі було представлено тематичні блоки: цінність миру і безпеки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди в умовах сучасних викликів, діяльність українських миротворців та використання потенціалу громадських ветеранських миротворчих організацій в умовах збройної

агресії.

Обговорено проблеми формування культури миру у майбутніх педагогів, розглянуто питання теорії і практики педагогіки миру, філософію миру Григорія Сковороди.

У доповідях було розкрито питання співпраці університету з громадськими та міжнародними організаціями у сфері міжкультурної та громадянської освіти, проблеми війни та миру в позааудиторній роботі зі здобувачами вищої історичної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди, формування громадянської відповідальності учнівської та студентської молоді (з досвіду діяльності ГО «Окремий науково-освітній центр Українського козацтва імені Г.С. Сковороди»), традиції і новації в підготовці вчителів до виконання соціокультурних ролей в українському суспільстві (погляд на проблему очима студентів ХНПУ імені Г.С. Сковороди).

Цікавим виявився історичний експертський курс щодо участі українців у місіях ООН, актуалізація ролі та діяльносного

аспекту участі миротворців ООН у військово-патріотичному вихованні дітей та молоді в умовах сучасних викликів, досвід використання потенціалу громадських ветеранських миротворчих організацій в умовах збройної агресії. Увагу учасників заходу привернула діяльність Міжнародної асоціації миротворців ООН «Солдати миру» AISP/SPIA та гуманітарних конвоїв

щодо організації гуманітарної допомоги громадянам України.

Людмила ЗЕЛЕНСЬКА,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди,
доктор педагогічних наук,
професор,
м. Харків

Відкриття Центру освіти та розвитку у Варшаві

15 червня урочисто відкрито Центр освіти та розвитку дітей та молоді з України у Варшаві. Відкриття центру стало можливим завдяки співпраці Alior Bank зі столицею Польщі та UNICEF Polska. Приміщення центру адаптовано для дистанційної та стаціонарної освіти 120 осіб. Місця оснащено комп'ютерами. У центрі працюватимуть польські та українські вчителі, психологи та персонал підтримки.

Центр створює умови безкоштовного дистанційного навчання учнів в українській системі освіти. А також – вивчення польської мови, психологічної підтримки та розвитку здібностей дітей та підлітків, їх батьків та опікунів з України. Також центр пропонує

підтримку учнів, які вже навчаються в польських школах, можливості для навчання польських та українських вчителів, інформаційно-освітній пункт, Клуб матері та дитини, Молодіжний клуб, підтримку діяльності волонтерів.

Під час відкриття Центру виступив секретар Посольства України в Польщі **Максим Музичко**, який подякував міській владі за допомогу та підтримку громадян України.

Заступник мера Варшави **Рената Казновська** повідомила, що наразі у Варшаві перебуває 65 тисяч українських дітей шкільного та дошкільного віку, 17 тисяч з яких навчалися у варшавських школах. Вона наголосила, що частина учнів та студентів обере

навчання в українській освіті, тому створення подібних місць є дуже важливим. «Наша мрія та план – створити близько 40 таких центрів у всіх районах Варшави», – сказала вона.

Начальник освіти Мазовії **Аврелія Міхаловська** зачитала лист міністра освіти **Пшемислава Чарнека** зі щирою подякою всім, хто долучився до завершення цього проекту.

Подякував і керівник офісу ЮНІСЕФ **Рашид Мустафа Сарвар**, який працює над наданням допомоги біженцям у Польщі.

У промові директор Інституту цифровізації освіти НАПН України **Валерій Биков** зокрема зазначив: «Цей урочистий день по праву увійде в історію польського просвітництва, відкриє нову сторінку розбудови національної

системи освіти Польщі, наближаючи її ознаки і результати освітньої діяльності до кращих європейських і світових зразків, закладе освітні умови морально-духовного і професійного зростання найважливішого й найціннішого ресурсу розвитку – особистості людини, людського капіталу, цивілізаційного розвитку світового суспільства».

Валерій Биков висловив упевненість у подальшому суттєвому розширенні і поглибленні плідних міждержавних стосунків між Україною і Польщею, Варшавою і Києвом, між освітянами і науковцями України і Польщі на благо польського та українського народів, процвітання Європи і світу.

Ольга ПІНЧУК,
заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту цифровізації освіти НАПН України,
м. Варшава – м. Київ

Унікальний українсько-німецький проект триває

З червня 2022 року триває реалізація унікального українсько-німецького проекту, ініційованого групою українських і німецьких учених-психологів.

Проект «НОРЕ – HELPING TO COPE» («НАДІЯ») спрямований на навчання та підтримку українських практичних психологів для забезпечення оптимальної підтримки в різні періоди часу після травматичних

подій, з особливим акцентом на роботу з дітьми.

Фахівці в галузі першої/невідкладної психологічної допомоги пропонують тренінги з психологічного супроводу дітей та дорослих у дні й тижні після травматичних подій (підпроект PREVENT).

Партнери проекту – Національна академія педагогічних наук України; Вища школа психології міста Берлін (Psychologische Hochschule Berlin);

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України; Професійна асоціація німецьких психологів (BDP)/ Група спеціалістів з невідкладної психологічної допомоги.

Експертну консультацію проекту здійснюють **Сімон Фінкелдей**, професор, доктор **Гарольд Каруц**.

Наукове керівництво від України здійснює директор УНМЦ практичної

психології і соціальної роботи, член-кореспондент НАПН України **Віталій Панок**; від Німеччини – професор кафедри клінічної психології та психотерапії **Йоханна Бьоттчер**.

До складу навчальної групи входять працівники психологічних служб системи освіти з Київської, Львівської та Сумської областей, психологи територіальних підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій та

учасники всеукраїнського експерименту «Формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа».

З метою ефективної реалізації проекту було підписано меморандум між Національною академією педагогічних наук України та Вищою школою психології міста Берлін.

Віталій ПАНОК,
директор УНМЦ ППСП НАПН України,
член-кореспондент НАПН України

Зустрічі з випускниками: сила в єдності

Війна розкидала нас по різних країнах і континентах, але це не стане перешкодою у взаємній підтримці та сумлінному навчанні й праці. У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника створено всі умови для навчання студентів, які, навіть у складних обставинах, перебуваючи далеко за межами України, опановують обраний фах.

Дивлячись на знищені матеріальні цінності, усвідомлюєш одне – освітанам потрібно інвестувати передусім у нематеріальне. У розвиток, освіту, досвід, ідеї – бо це і є найвища цінність, це і є життя. Надважливо, на нашу думку, триматися разом, не розпорозити

найцінніше по світах, адже, за словами ректора Прикарпатського університету **Ігоря Цепенди**, «для нас нині важливо, щоб молодь і науковці залишилися в Україні, оскільки їм потрібно захищати і відбудувати країну. В іншому випадку цю порожнину без бою заповнять ті, проти кого ми зараз воюємо».

Варто зауважити, що традиційним для університету є тісна співпраця з випускниками через Осередок Фонду випускників України (AlumniFundUkraine / Фонд Випускників України), покликаний впроваджувати кращі західні традиції у нашому університеті. Його метою стало створення однієї з найбільших

мереж випускників нашої держави й надання можливості всім охочим підтримувати та фондувати потреби закладу вищої освіти, розширювати міжнародну співпрацю.

Через об'єктивні чинники призупинення цільної діяльності продовжив працювати «Осередок менторства» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, який формує об'єднання випускників різних років у партнерську мережу згуртованих спільною ідентичністю і цінностями особистостей, інституцій та організацій задля формування гармонійно розвиненого студента з національною самовідданістю, з високою фаховою підготовкою, широким світоглядом, розвинутим інтелектом й належним рівнем культури.

У рамках діяльності осередку кафедри професійної освіти та інноваційних технологій університету упродовж

квітня-травня 2022 року зреалізувала низку зустрічей з випускниками освітньої програми «Спеціальна освіта» (016.01 Логопедія) **Оксаною Ткачук** – вихователем будинку-інтернату для дітей з інтелектуальними та комбінованими порушеннями (Міліре, регіон Пльзень, Чеська Республіка), **Діаною Тонюк** – логопедом Дитячого центру розвитку «Камі» (Івано-Франківськ), **Наталією Карпін** – вчителем-логопедом Хриплинської гімназії, логопедом приватних садків «SmartKids», «Любисток» (Івано-Франківськ) та приватним логопедом **Іванною Новоселюк** – вчителем-логопедом Ясінянського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 1 (Рахівський район, Закарпатська область).

Давню традицію об'єднання випускників своєї alma mater шанобливо продовжувати її традиції утворюють студенти і викладачі кафедри професійної освіти та інноваційних

технологій.

Зауважимо, що участь в онлайн зустрічах взяли понад 300 учасників – безліч запитань, глибокі, розгорнуті відповіді, практичні поради та власні професійні секрети, з якими щедро ділилася наші випускниці, а також – захоплення і вдячність від батьків дітей, з якими працювали фахівці.

Тримаймося разом і зростаємо спільно професійно, адже в єдності – сила, а в різноманітті – творчий злет! Наближаємо перемогу!

Оксана ДЖУС,
завідувач кафедри професійної освіти та інноваційних технологій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
доктор педагогічних наук, професор,
м. Івано-Франківськ

Громадські ініціативи відновлення та розвитку Гостомельської ТГ

9 липня в Університеті менеджменту освіти НАПН України відбулася стратегічна сесія за участю представників провідних громадських організацій України з метою спільного об'єднання зусиль щодо реалізації соціальних проектів в Гостомельській територіальній громаді. Результатом став Меморандум про співпрацю щодо сприяння відновленню та розвитку Гостомельської територіальної громади. Документ підписали 11 інституцій, зокрема Центр відновлення Гостомельської громади при Гостомельській селищній військовій адміністрації (**Юрій Єхануров**), Комунальне некомерційне підприємство «Гостомельський центр первинної медико-санітарної допомоги» Гостомельської селищної ради (**Олена Юзвак**), Всеукраїнський благодійний фонд «Україна-ЮНЕСКО» (**Тетяна Прядка**), Університет менеджменту

освіти» НАПН України (**Микола Кириченко**) й ін.

16 липня в УМО НАПН України підписали меморандум спільно із завідувачами кафедр і науково-педагогічними працівниками генерували ідеї щодо відновлення. Відібрано більше 20 корисних ідей щодо заходів і проектів, спрямованих на підвищення ефективності місцевого

врядування, удосконалення системи освіти, психологічної підтримки територіальної громади, підтримки розвитку підприємництва та просвітництва.

Робоча нарада з питань міжінституційної співпраці щодо сприяння відновленню та розвитку Гостомельської ТГ відбулася 26 липня безпосередньо в стінах

Гостомельської селищної ради.

Координатором подальшої співпраці учасників наради визначено **Ігоря Найду** лідера Всеукраїнської інноваційної освітньої платформи «Сходи в Майбутнє». Ректор УМО Микола Кириченко наголосив на необхідності активізації наукових та освітніх ініціатив і звернувся до ректорів закладів вищої освіти та керівників наукових установ України з пропозицією долучитися до відновлення і розвитку територій, насамперед, на яких вони розташовані. ГО «Цифрова агенція е-Екологія» сприятиме налагодженню ефективних інформаційно-комунікаційних зв'язків між жителями громади та органами місцевого самоврядування шляхом створення інноваційної інформаційно-комунікаційної платформи співпраці місцевої влади, бізнесу і громадян.

Володимир МОРОЗ, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту УМО НАПН України

Ми були, є і будемо

Закінчення, початок на с. 1

Вона має славетні військові традиції. Вона – батьківщина знаних воїнів, незламних борців за власну свободу й державність. На Русі, на Січі, на бойовищах Першої та Другої світової війни. У Холодному Яру, в карпатських лісах, під Крутами.

Всі етапи історії державності України, її захисту та боротьби за неї можна описати одним реченням: ми були, є і будемо!

Будемо, бо наша держава має неймовірних синів і доньок, які стали на її захист. На їхніх бойових знаменах і хоругвах майорять імена Святослава Хороброго, Короля Данила, гетьманів Сагайдачного, Хмельницького, Виговського, Апостола, генералів Гандзюка й Алмазова. Вони носять почесні найменування – «Лицарів Зимового Походу», «Січових Стрільців», «Чорних Запорожців», холодноярівців. Вони та ще мільйони інших наших воїнів боронять Україну під іменами своїх предків. З відповідальністю перед ними. І ми відчуваємо їхню підтримку. Всіх поколінь борців за самостійну Україну.

Наші бійці обороняють Україну на землі, на воді, у повітрі. Наші предки боронять її з небес. А всі вони разом – наші янголи. Наші янголи мають крила. Але під ними – зброя. Ми ніколи не дістаємо її першими. Але якщо нападають на наш дім – стоїмо до останнього. Бо, втрачаючи власну державу, будь-який народ втрачає передусім не територію. Не гектари й не квадратні кілометри суші або акваторії. Втрачаючи власну державу, народ втрачає власне обличчя. Власне ім'я. Свою самобутність, ідентичність, пам'ять, а з ними – своє серце й душу. І це для нас набагато страшніше за ворожі армії, літаки, ракети й танки.

Тому мільйони з нас готові зупинити їх без страху. І боронити найцінніше цінною власного життя. Бо втрапивши те, що має для нас сенс, ми втрачаємо сенс самого життя. Бо для нас жити в неволі – це не жити. Бути залежними – це не бути. Бо несаможиттєва й невільна Україна – це не Україна.

Ми не знаємо слова «рабство». Воно є в наших словниках, але не в наших головах. Ми віддамо останню сорочку, віддамо все, що в нас є, за те, що є в нашому серці. Саме тому ми будемо битися за свою державність до останнього – останнього подиху, останнього патрона, останнього солдата. Тільки не нашого, а ворожого. Ми будемо жити, щоб боротись, і боротись, щоб жити. Ми не здаємося, доки не проженемо зі свого дому останнього окупанта. Ми не зупинимось, доки не звільнимо останній метр української землі. Ми не заспокоїмося, доки не визволимо останнє наше село, нашу останню хату, останню криницю, нашу останню вишню, нашу останню вербу!

Так буде. І буде тільки так! Бо для нас і для окупанта все це має зовсім різні, полярні значення. Те, що для них мішені, для нас – святині. Те, що для них невідомі назви на карті, для нас – місця, знайомі з дитинства. Вони виконують чужі злочинні накази, ми – свій священний обов'язок.

Ми б'ємося за різне, тож і фінал цієї битви для кожного буде різним. За значенням. І навіть за звучанням. По-руськи – это провал спецоперації.

Українською – перемога у війні! Ось чому вона буде. Ось чому буде наша держава.

3 Днем Хрещення Київської Русі – Україні!

3 Днем Української Державності! Слава Україні!

www.president.gov.ua

Усі проекти – переможні!

3-7 червня 2022 року відбувся Міжнародний конкурс комп'ютерних проектів «INFOMATRIX-2022», у якому дистанційно взяла участь команда з України. Ініціатором участі виступили МОН України та Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. Українська команда виборола п'ять бронзових, три срібних, чотири золотих та дві платинові медалі.

У конкурсі змагалися учні і студенти з 15 країн світу. Україну у фіналі, що відбувався онлайн та офлайн в Автономному університеті Гвадалахари (Мексика), представили 18 хлопців і дівчат із 14 авторськими проектами.

Усі розробки наших айтішників є принципово новими та мають широке практичне застосування. Наприклад, проект **Дениса Громова** (Черкаська гімназія № 31, керівник **Ю. Білогородський**) «Автоматична фільтрація подряпин на старих фотографіях та рухомих об'єктів з використанням Android» – один з трьох найкращих проектів фіналу – дає змогу якісно реставрувати старі фотографії та видаляти рухомі об'єкти зі сцени.

Ми поспілкувалися із переможцем у номінації Programming, володарем

золотої медалі і автором проекту «jVesselTracker» **Нікітою Довганем** (Спеціалізована загальноосвітня школа № 1 імені О.В. Суворова І-ІІІ ступенів із поглибленим вивченням англійської мови м. Ізмаїл Одеської обл., керівник **Ростислав Дащенко**). Нікіта зауважив, що найскладнішим аспектом у розробленні будь-якого проекту для нього є боротьба з прокрастинацією (відкладанням на потім).

– Але після рутинного процесу створення структури проекту та організації програмового середовища, в якому розроблятиметься проект, весь процес перетворюється із нудної роботи на дуже цікаве хобі, – із захопленням розповів переможець. – Під час кодингу я не можу себе зупинити та публікую коміт за комітом, паралельно вирішуючи проблеми, вивчаючи нові технології та перетворюючи потік свідомості на функціональний та ефективний код.

Наостанок Нікіта додав: «Вивчення нового матеріалу є важливим аспектом будь-якої розробки. За період створення конкурсного проекту я пізнав чимало нових програмних засобів, фреймворків, технік і технологій. Насправді процес навчання не зупиняється

упродовж всього життя людини».

Ось що розповів про спільну діяльність учитель інформатики, керівник проекту Ростислав Дащенко:

– Зустрічаючи вперше учнів на уроці інформатики у п'ятому класі, мотивую до вивчення предмета, роботи з проектами, участі в олімпіадах, конкурсах. Наш заклад багато років є експериментальним майданчиком Інституту обдарованої дитини НАПН України (керівник напрямку – **Лідія Ткаченко**), і це обґрунтовує прагнення учителів (усміхається).

«Нікіта проявив зацікавленість з першого уроку, – продовжує Ростислав Володимирович. Відмінно виконував додаткові практичні роботи. З кожним роком навчання завдання ускладнювалися й виходили за межі шкільної програми. Брав участь у численних конкурсах. І на цей раз зацікавився створенням проекту, оскільки трекінг суден, чому й присвячено конкурсну роботу, це наша повсякденна реальність, особливо у місті з морським портом. А взагалі приємно, коли учні перевершують учителя».

До цього треба додати, що у школі (директором якої понад 20 років була заслужений працівник освіти України **Діана Дудченко**) роками шліфувалася технологія педагогічного супроводу обдарованих учнів. Відправною тезою цієї технології є:

усі діти обдаровані. Далі – застосування складної педагогічної системи, головне в якій – взаємозв'язки педагогічного колективу і кожного учителя у співпраці з учнем.

Попереду в нашій талановитій молоді багато викликів, які, ми впевнені, вона обов'язково подолає.

Світлана СЕДОВА, заступник директора з навчально-виховної роботи СЗШ № 1 м. Ізмаїла Одеської обл., Юрій ШЕРЕМЕТА, «ОіС»

«Україно моя вишивана»

Нещодавно відбулася Міжнародна наукова онлайн-конференція «Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки», присвячена Всесвітньому дню вишиванки.

Організаторами онлайн-конференції виступили Інститут педагогіки НАПН України та Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Модераторами заходу і його натхненниками були **Наталія Богданець-Білокаленко** та **Інна Червінська**.

Приємно зазначити, що до конференції долучилися представники закладів освіти з усієї України: від Закарпаття до Сумщини, від Буковини до Слобожанщини, від Поділля до Полтавщини, від Полісся до Бессарабії, від Києва до Одеси й Ізмаїла, а також представники української діаспори з Канади, США, Румунії, Італії, Іспанії.

Вишиванка стала «об'єднавчим кодом», символом національної єдності. І це як ніколи було відчутно цього року на тлі страшно, агресивної війни.

Відкрили конференцію віце-президент Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту педагогіки НАПН України **Олег Топузов** та ректор Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника **Ігор Цепенда**.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся Уповноважений із захисту державної мови **Тарас Кремень**, колишній народний депутат **Оксана Білозір**, громадська діячка, засновниця свята Вишиванки **Леся Воронюк**.

Виступи та наукові дискусії учасників конференції охоплювали шість тематичних напрямів, що відображали результати досліджень проблеми збереження української національної ідентичності, питань мови та культури в умовах війни.

Під час пленарного засідання прозвучала пісня про вишиванку у виконанні викладачів вищої школи, митців **Вікторії** і **Валентина Касьянович**.

За результатами конференції видано збірник тез доповідей.

Наталія БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО, Інститут педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

«Я будував свій дім сам»

Я люблю свій дім. Свій сад. Недосконалий, бездоганий недобудований будинок. Дурненьку і хитру собаку-обнімаку, kota з неймовірно «доброзичливим» поглядом, люблю дітей, люблю коли вони збираються кататись, або допомагають не спалити страву, люблю мою недороблену барбекю-зону... Люблю свою дружину (скільки себе пам'ятаю, вона поруч). Люблю вино хороше і смачну їжу.

Я будував свій дім сам. Точніше перебудовував із залишеної мені в спадок «шевченківської хати». Робив ворота, двері, вікна, малював проекти кожної споруди і локації, разом з дітьми і дружиною креслив, пиляв, шліфував, фарбував, мурував. З дерева, каменю, цегли і металу... У цьому домі зроблено все для комфорту, миру і любові. Він на любові збудований, бо зайвих грошей на архітекторів, дизайнерів і будівельні

компанії не було – максимум окремі майстри-спеціалісти. І от він розцвів. Наповнився матеріалізованими мріями зберіг людей, з якими хочеться бути.

Не без криз, не без моментів, коли здавалось, що ти це ніколи не зможеш завершити і що на цей вічний ремонт вже немає ні сил ні грошей, не без розчарування, що дитяча кімната вже не актуальна, бо дитина стала підлітком поки ти її будував. Не без докорів собі в тому, що твоя родина позбавлена комфорту і змушена проводити літо під запах бетону і штукатурки. Ці кризи долались любов'ю, працею і терпінням. І тепер, хоча всі роботи ще не закінчені, мені тут неймовірно класно!

Чи хочу я їхати звідси? Як правило ні. Чи хочу їхати звідси на війну? Ні, не хочу. Дуже не хочу. Це правда.

Чому я пишу про це? Поки був на ротації, багато хто із моїх

знайомих оцінив моє рішення їхати на фронт як нераціональне, нелогічне (?), непрагматичне, безвідповідальне...

Говорили що мені є що втрачати – і з цим я згоден. І що у мене є вибір. А от з останнім я не згоден.

Безмозга, психічно хвора орда не залишила вибору.

Зруйновані домівки – такі, як моя. Родини, чіє життя зламано на завжди – такі, як моя. Загиблі діти, яких любив так, як я своїх. Ця реальність не залишила вибору.

Поки вона існує, поки існує сама потенційна її можливість, поки фізична моя форма дозволяє боротись з цим збройно і поки я не втратив спроможність любити ось це все – вибору немає.

Оксен ЛІСОВИЙ,
кандидат філософських наук,
м. Київ

«Ворог буде покараний. А ми не забудемо ціну...»

Позавчора була Вінниця, учора Дніпро та Краматорськ. Також учора прилетіли ракети на ринок у Бахмуті. Щодня обстрілюють Харків та Миколаїв. Сьогодні вранці знов обстріляли ракетами Одесу. Під обстрілом міста усієї України. Мирні українці стають жертвою путінської політики та згоди з нею росіян. Кремль увімкнув

свою тактику терору. Іншої тактики вони не мають. Кремль хоче зламати українців і зламати наш опір, щоб ми запросили перемир'я. Але ми стаємо лише злішими і хочемо лише помсти. Ми пропускаємо цей біль через себе і починаємо йти на компроміс зі своєю людяністю, бажуючи всіма фібрами душі помсти рашистам, що дорівнює скоєним

злочинам. Око за око, зуб за зуб. Кремль прорахувався. Ми не хочемо перемир'я за всяку ціну. Ми хочемо перемоги над ворогом та максимальних жертв у ворога. Не ми розпочали цю війну, але ми її закінчимо Перемогою. І будемо вічно ненавидіти рашистів і всіх, хто мовчав чи радів, коли нас убивали. Ворог буде покараний. А ми не забудемо ціну, яку щодня платимо за наше право жити в незалежній Україні.

Борислав БЕРЕЗА,
Фейсбук

Херсон – це Україна

І Олешки.
І Гола Пристань.
І Генічеськ.
І обидві Каховки.
І Чорнобаївка.
І Високопілля.
Вся Херсонщина – це Україна. Але наразі вона окупована... Тут майже не буває повітряних тривог, але містами і селами їздять зетки і ходять чужі військові. Зі зброєю ходять і без зброї навіть – кого їм боїться? Їх стає дедалі більше і більше. Заграють з людьми, пропонують співпрацю. Залюкують, викрадають, катують, знімають свої картинки.

Цікавляться автівками. Забирають їх для своїх потреб. Перевіряють документи, свої ж при цьому не показуючи. Пригощають дітей шоколадками. Роздають гуманітарку. Глушать інтернет і мобільний зв'язок. Вішають свої прапори або ж змушують це робити містян та селян. А ще розкрадають елеватори – фурами вивозять зерно.

А ще розказують, що Херсонщину здали, злили, поміняли на Київ. А тих, хто виїжджає, питають: зачём едете? Ми ж вас асвабоділі, тут же тихо.

Так, тут тихо. Але вже після обіду мало хто виходить з дому, а вночі слухає далекі

і близькі прильоти та вильоти. Так, тут немає повітряних тривог. Але є таке всеохопне приниження, що його передати важко. Але є такий страх, і подекуди відчай, що жити неможливо. Але є таке пригнічення від ізоляції та самотності, що хочеться вити. А люди вірять, сподіваються, чекають. Просто хотіла це сказати і буду повторювати. Херсонщина – це Україна. Херсон – місто Героїв.

Радмила ФІЛИПОВА,
м. Херсон

Мультимільйонери із ЗСУ

Частина перша

Останнього часу почастишали сцикливі ви*ри з куців: «Так вони ж там по 100 касарей заробляють...»

Загалом рахувати чужі гроші – це як мінімум нечестно, ...але я розповідь вам куди приблизно йдуть щомісяця 100 касарей.

Камуфляж видали один на два роки, а він в таких умовах максимум три місяці витримує – 2,5 к.

Талани – це хороше взуття, але і вони не вічні та й призначені для холодної пори року. Тактичні кеди типу «Койот» від «М-ТАС», це мінімум 1,5 к, і то (!) це по великому благу і знайомствах, бо тероборона Мукачєва, у яких на блокпостах хіба що міжконтинентальних балістичних ракет немає, вигребли з магазинів усе під нуль.

Бронжилети, що видавали в ЗСУ, – одноразові або ж морально застарілі вже, в них не те що бігати і маневрувати неможливо – їх просто

одягнути важко, ти вже стомився поки одягав його. Людський бронік у середньому 20 к.

Корисні навіси на зброю (кронштейни, планки, сошки) в залежності від якості – 15-25 к.

Оптика – це взагалі окрема сторіза... Той же «KonusPRO» M30 італійського виробництва у 32 крати з людською сіткою MIL DOT, регульованим паралаксом і ціною кліка в 1/10 mil – 700 €, і треба чекати. А якщо випадково десь шрапнеллю посікло, чи десь добряче вдарив – вже 800 €, бо ціна росте кожен місяць. І то, M30, це вам приклад найкращого з найдешевшого сегменту.

Наколінники, тактичні окуляри і ще «хренова хмара» необхідних дріб'язкових девайсів – 10 к.

Ви там рахуете мої бабки? А носочки, трусики, футболки, засоби гігієни, ліки, цигарки, шоколад, кава – це все не манна небесна, це все коштує грошей.

Та що я весь час про себе та про себе люблю... А жінка дома без роботи залишилась, а діти? А друг без роботи в лікарню потрапив – маєш допомогти: друг дорожчий за гроші. Побратим загинув – давайте скинемось потроху. Машинку в магазин відправити і на пошту – треба заправити, дорога неблизька, пальне безкоштовне. І ще цілий список... І в кінці місяця ти сидиш без копійки грошей і докурюєш свої недопалки.

І це лише приблизні щомісячні витрати.

А в другій частині я вам розповім як заробляють ці 100 касарей... P.S. Усе буде UA! Обіцяю.

Evgeniy AVDIEIENKO,
Фейсбук

Оберіг

Цей подарунок мого сина був зі мною весь час з 2014 року. Незважаючи на те, що він бісить орків, я все ж провів його через усі блокпости, бо не міг залишити там, у Маріуполі. Можливо, саме він і був моїм оберегом, який допоміг вибратися з того пекла...

Євген СОСНОВСЬКИЙ,
м. Маріуполь – м. Київ

І ти, Бруте?

Не достатньо нам було того, що Священники московського патріархату пхали Україні ніж у спину через проповідь ідей «русміра» замість Православ'я!

Не достатньо нам було папи Римського, який замість докоряти агресору почав умиряти і закликати до капітуляції жертву агресії, а пукіну орден голуба миру вручав. Урівнював агресора і жертву, мовляв однаковий хрест несуть і однаково страждають...

Тут ще й ви, брати протестанти! Ну чому ви думаєте про п'яра, що треба думати за збереження життя і цивілізації як такої?

Коли мій народ покладає надію на ЗСУ, то це не означає, що він не має надії на Господа Бога! Коли ми купуємо продукти і готуємо їжу, то це не означає, що ми не знаємо, що Господь піклується про нас! Ми просто робимо те, що повинні зробити самі, щоб Бог міг зробити свою частину Промислу про нас.

До мене в коментарі не раз залітали усіякі «свідки», щоб розповісти, які православні погани, бо вони беруть у руки зброю і воюють і які вони хороші, бо вони Богу моляться і надіються на Нього.

Легко бути пацифістом, коли тебе захищають інші! Легко філософувати і патякати про мир, коли за тебе умирають православні і не тільки! Легко прийти і розказувати, яка твоя секта біла і пушиста, поки православні обмиваються потом, кров'ю і болотом, щоб ти, суч(асн)ий лицеміре, спокійно спав і ходив на свої капусники, де тобі розкажуть, які православні погани, бо вони

беруть зброю до рук!

Зрозумійте, що це і є така ваша допомога пукіну по «денационалізації» і «денацифікації» нашої країни: в будь-який спосіб зменшити кількість тих, що готові чинити збройний спротив російським агресорам!

Усі країни, включно з протестантськими, свої армії мають і в них служать. Німеччина, чи Австрія, Бельгія чи Нідерланди мають армії, у яких служать в більшості протестанти, бо вони ж складають більшість населення своїх країн і відчують особисту відповідальність за свій дім і країну!

А от в Україні протестанти не відчувають себе вдома! Вони себе тут відчують місіонерами серед туземців-язичників. Хай язичники вмирають, захищаючи наше благоденство, а ми будемо їм тим часом Біблію цитувати і розказувати, чому бути православним це погано.

Послухайте, лицеміри, ми уже є християнами більше тисячі років! Ми теж знаємо Святе Письмо! І знаємо слово Христа: «Немає більшої любові, ніж як хто душу свою покладе за ближніх своїх!». Ми воюємо за нашу Батьківщину, за те, щоб із цілої України орки не зробили велику Бучу! Бо там і вашим добре попало!

І так, ми вважаємо наших воїнів, що взяли до рук зброю, не грішниками, а Героями, що достойні слави і пошанування! Бо взяли вони її до рук не з ненависті до тих, хто перед ними, а з любові до тих, хто у них за спиною!

Мені б хотілося, щоб усі люди вчиталися в Біблію і побачили там науку: «Лицеміре, як ти кажеш, що Бога любиш, а не маєш любові до свого ближнього? Навчися спочатку любити ближнього, якого бачиш перед собою, а тоді полюбиш Бога, якого не бачиш» (Ів.4:19). «Любіть не словом та язиком, а ділом та істиною» (Ів.3:18), як наші воїни, що ціною свого життя захищають ваше мирне життя!

Роман ГРИШУК,
Фейсбук

Херсонський прогноз

І все ж таки здолаємо ми їх, якого б не являли зла і злості, який тягар би нам і навіть гріх за те на душу взяти довелося.

Яким не був би розворот війни, ми перемогу вирвемо в них, вибором і їх на прах обернем, бо вони для інших дій нам не лишили вибору.

Хоч і коптять до часу наше небо, жеруть наш хліб – їм лопнуть животи і кишки вилізуть. Як черви! Бо не треба було сюди непроханими йти.

Останні з них уже й до прикордоння не добіжать – не те що за рубіж... Херові сні їм сніться у Херсоні. А ява буде втричі херовіш!

Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ,
член-кореспондент НАПН України, м. Київ

Фото Євген СОСНОВСЬКИЙ

Назіп ХАМІТОВ,
член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди
НАН України

Продовження. Початок в «ОіС» № 4,
квітень 2022

Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа

Злочини проти людяності... Ця фраза означає найбільш жахливі злочини – проти моралі та самого життя мирних людей і народів. Здавалося б, що це остання межа злочинів. Проте пере-свідчуємося, що злочини проти людяності можуть сплітатися в протиприродну цілісність – війну проти людяності.

5
Війна проти людяності має глибоке коріння. На різних етапах історії вона була представлена несхожими особами і формами. У ХХІ столітті, крім фізичної війни за допомогою ракет, літаків, танків, диверсійних груп та економічних санкцій, це ще й *інформаційно-світоглядна війна*, яка охоплює безліч людей по всьому світу, у тому числі у соціальних мережах, де зловтішно принижують не лише своїх опонентів, а й *самих себе* у своїх потенційних душевних глибинах та духовних вершинах. Так було й раніше, але тепер є можливість не лише діяти за наказом, а й впливати на інших за своєю волею.

Але в більшості випадків учасником мережних війн тільки здається, що це їхня власна воля. Вони керовані волею безлічі модераторів, які спрямовують «вільні» дискусії, виконуючи волю явних та таємних політичних лідерів. Повстання мас насправді обертається повстанням політичних психологів, пропагандистів і політтехнологів, точніше, їхньою цинічною та «професійною» роботою.

6
Інформаційна війна проти людяності охоплює усі сфери. Насамперед – сферу політики. Політика дедалі більше стає *політикою постправди*. Постправда – це не просто брехня; це інформація, емоційно та екзистенційно подана в такий спосіб, що факти постають у потрібному для носія постправди вигляді.

Постправда – це система бачення правди через «вірну» світоглядну оптику. Ми завжди пропускаємо правду через своє ставлення, і політика завжди відображає це. Однак є фатальна межа, за якою починається тоталітаризм і неототалітаризм, у яких постправду використовують як зброю. Сутність цього – у запереченні права Іншого на його світоглядну оптику і прагнення маніпулювати ним, використовуючи усі методи трансформації переконань. Аж до найжорсткіших – психічного і фізичного насильства.

7
У ХХІ столітті політика постправди виходить за межі кабінетів та залів політиків у простір соціальних мереж.

Масові носії цієї політики, розпалені модераторами, вступають в інформаційні бої без правил, фехтуючи своїми версіями постправди і швидко переходячи від спроб переконати супротивника до спроб принизити його. Хльостке слово «фейк», що вже стало міжнародним, замінює високолобе «постправда». На опонентах ставлять тавро розповсюджувачів фейків, більше того, нездатних мислити.

Принциповим завданням нового гуманізму є олюднення опонента.

8
Політика постправди породжує дипломатію постправди. Але коли така дипломатія стикається з подібною собі, вона скидає маску і перетворюється на приховану чи відверту *дипломатію образ*. Остання в свою чергу – неминучий наслідок політики та дипломатії постправди.

Але дипломатія образ – це образа дипломатії. Це приниження та руйнування дипломатії як виробленого тисячоліттями способу вирішувати конфліктні питання, не вдаючись до війни. В умовах, коли ядерні країни розчохлили свої смертоносні пристрої, дипломатія образ може стати дипломатією знищення виду «хомо сапієнс»...

9
Новий гуманізм – це гуманізм, який намагається зупинити війну проти людяності у страшному сплаві фізичної війни з мета-фізичною – інформаційно-світоглядною. Це протистояння гібридній війні, що увійшла до своєї агресивної фази.

Інформаційна складова гібридній війні в її латентному стані – це обмін фейковими та контрфейковими повідомленнями про економіку та політику, обмін з різним *ступенем* фейковості. Іншими словами, це *обмін постправдою*. В агресивній фазі інформаційна складова гібридній війни стає обміном *світоглядними* фейками, які спрямовані на знецінення, а потім і руйнування *ментального коріння* противника, його принципів та цінностей.

Якщо подібна інформаційно-світоглядна війна затягується, то в ній не буває тих, хто виграв...

10
Враховуючи, що інформаційно-світоглядна війна ведеться у віртуальному світі мас-медіа та соціальних мереж, маємо особливу роль інтелектуалів, які можуть і мають актуалізувати критичність й гуманістичність мислення.

Нині місія справжніх інтелектуалів – сприяти вирішенню світоглядних та екзистенціальних конфліктів між країнами та їхніми політичними лідерами у просторі професійної та народної дипломатії. На рівні латентної гібридній війни, яку в низці країн ми тепер з гиркотою можемо назвати «миром», це означає протидію переростанню таких конфліктів в антагонізми – протиріччя, в яких одна сторона прагне придушити іншу, заявляючи не лише про її екзистенціальну неповноцінність, а й про небезпеку для всього людства.

11
Безумовно, місія інтелектуалів в умовах агресивної фази гібридній війни, розв'язаної проти їхньої країни, сприяти захисту свого народу та перемозі. У дні трагічних випробувань інтелектуали мають усіляко допомагати своєму народові. При цьому інтелектуали мають ще один, вселюдський моральний обов'язок: де це можливо, перетворювати антагонізми війни на конструктивні протиріччя.

Це стосується й інтелектуалів країни, що захищається, і по-справжньому гідних інтелектуалів країни-агресора, і гідних інтелектуалів у всьому світі. Така позиція, перетворившись на гуманістичну соціальну практику, збереже безліч життів і вестиме до стабільного миру.

Якщо інтелектуали посилюють антагонізми між народами (а не окремими політичними лідерами та навколишніми групами, що у певних обставинах *відносно притуплено*), то втрачають звання інтелектуала у його моральних вимірах і стають морально деструктивними.

Вони втрачають зв'язок із духовністю та душевністю, а отже – із людяністю.

Глобалізований світ зараз проходить випробування на те, кого назвуть інтелектуалом, кому аплодуватимуть. Як не дивно, в епоху соціальних мереж від цих оплесків (лайків, підписників) залежить майбутнє світу.

12
В умовах гібридній війни – і в латентній, і в її агресивній фазі ми спостерігаємо розвиток дивного явища, яке можна позначити метафорою «*селфі-інтелектуал*». Це, як правило, гламурний блогер, «експерт» або просто «знаменитість», що нерідко ведуть мовлення на тлі трагічних подій. При цьому трагічні події, як правило, відбуваються не в реальному просторі і часі, а на екрані. І часто вони мають скандальний присмак, навіть за умов війни.

Селфі-інтелектуал іноді пропонує нам свою кризову аналітику, найчастіше це «своя єдино правильна думка», що засуджує всіх незгодних, або набір закликів. Але й аналітика, і думка, і заклик – лише маска. Насправді селфі-інтелектуал щосили піарить своє занепокоєне (співчутливе, зловтішне) обличчя, доводячи собі і оточуючим, що існує не тільки гламурно, а й *героїчно*, більше того, *героїчно-успішно*... Часто це відбувається позасвідомо, але суть феномена від цього не змінюється.

І тут дуже легко перейти межу, за якою амбітність стає новою не людяністю – тією вибірковою людяністю в рамках зловтіхи та скандалу, яку селфі-інтелектуали продають своїй аудиторії, монетизуючи і іронію, і сарказм, і пафос...

13
Новий гуманізм ХХІ століття – відповідь на нове язичництво, яке було посяно у ХІХ столітті Фейєрбахом, Ніцше та Марксом, а у ХХ столітті зійшло буйними паростками фашизму та комунізму. Це нове язичництво було двічі виполоте у 1945 та 1991 роках. Якийсь час нам здавалося, що воно вже не зійде. Але воно зійшло у ХХІ столітті – світогляд ксенофобії до Іншого, який обрав інші цінності, помножений на технічні можливості Інтернет-цивілізації.

Як протистояння цьому новому язичництву новий гуманізм є християнським гуманізмом. Однак це християнський гуманізм, який має піднятися над конфесіями та відкритися іншим релігіям та філософським світоглядам.

14
Важливою відмінністю нового гуманізму від колишнього, що розвинувся у західній культурі з епохи Відродження, є не лише *співчуття*, а й *розуміння*. Ми виявляємо співчуття до поваленого опонента (ворога) або просимо (явно чи приховано) такого співчуття, коли повалені самі. Повалений так чи інакше почувається приниженим. Розуміння нового гуманізму означає недопущення *приниженості та зловтіхи від приниженості*. Ми вступаємо у діалог з Іншим, який веде до перемоги без приниження. Адже перемога, що пронизана приниженням переможеного, веде до нової агресії, навіть якщо це приниження *прикрашене співчуттям*.

Отже, новий гуманізм – це гуманізм розуміння та світоглядного діалогу. Як мінімум він передбачає дослуховування промови опонента до кінця з акцентом на *спільних інтересах, принципах та цінностях*, як максимум – діалог з опонентом з відкритістю до його інтересів, принципів та цінностей, *які не є спільними* і які можна якщо не прийняти, то хоча б визнати як факти культури. За умови, звичайно, якщо інтереси, принципи та цінності опонента

не спрямовують його на знищення інтересів, принципів та цінностей іншого. Але в протистоянні такому опоненту, який перетворює себе з Іншого на Чужого, потім і на Ворога, теж необхідне розуміння...

Ідеалом же у взаємодії з опонентом є перехід діалогу-розуміння на діалог-співтворчість, який перетворює Іншого на *Друга*...

15
Новий гуманізм – це боротьба з нелюдністю і у просторі війни, і в умовах миру. Бо нелюдність війни породжується нелюдністю попереднього миру. Війна – це вогняний вітер, який зриває усміхнені маски з вишкірених облич. Хочеться вірити, що на ці обличчя колись повернуться посмішки. Зовсім інші, ніж ті, що були на масках.

І епоха радості прийде на зміну епоси зловтіхи...

16
В епіцентрі народження нового гуманізму, починаючи з 24 лютого 2022 року, перебуває Україна. Весь світ із співчуттям, тривогою та здивуванням спостерігає за нею.

Україна нині чітко нагадує Давида, який бореться із Голіафом. І Голіаф цей – неототалітаризм. Це більше, ніж бій з Росією, це бій з неототалітаризмом у Росії. Більше того, це битва з паростками неототалітаризму у всьому світі. І у собі. Це не лише військова, а й екзистенціальна битва за вільний та людяний світ. Саме тому світ на боці України.

Все справжнє в Україні зараз є втіленням нового гуманізму. Того гуманізму, який «має бути з кулаками» – ракетами, дронами, літаками, танками... Але новий гуманізм з кулаками за жодних обставин не повинен впустити агресію і ненависть неототалітаризму. Він не повинен дзеркалити неототалітаризм у його прагненні контролювати та придушувати особистість в ім'я великої мети. У ньому може бути гнів, але не ненависть.

Його сила – у збереженні та посиленні свободи його носіїв. У кінці тунелю сучасності носії нового гуманізму мають бачити рівне світло радості, а не зловісні спалахи зловтіхи. Саме тоді вони будуть воїнами світла, а не воїнами, які знищуючи драконів, мимоволі перероджуються в них...

Новий гуманізм України означає, що вона бореться не *проти* чогось чи когось, вона бореться *за*. Це «за» означає її цивілізаційну суб'єктність, сильну і людяну, де вільна людина, її права та гідна самореалізація – основоположні цінності та умова свободи країни. Таке розуміння дає бачення *сенсу Перемоги* і не тактичну, а стратегічну підтримку демократичного світу – на роки вперед.

Адже Україна бореться за нову сторінку людства, в якій знову є місце світлому героїзму, гідності, честі і вірі!

17
У просторі нового гуманізму, який повертає демократії її справжнє призначення, свобода та любов є головними цінностями, а безпека та влада – лише засіб для їх досягнення. Навпаки, авторитарні та неототалітарні режими бачать головні цінності у владі та безпеці, а свободу та любов разом з особистістю жбурляють у бруд під ноги та гусениці колон на марші... І коли ці режими надягають маски демократії, вони неминуче видають себе, гіпертрофуючи цінності влади та безпеки...

Глибинна проблема нинішнього світу в тому, що прояви неототалітаризму не локалізовані в одній чи кількох країнах. Це глобальна тенденція. Почасті вона була підготовлена пандемією коронавірусу, яка підштовхнула демократію мутувати в авторитаризм, а останній – у неототалітаризм. Печаль у тому, що авторитарні та неототалітарні режими *формально* не відмовляються від демократії, вони відмовляються від неї *змістовно та сутнісно* – використовують її як засіб досягнення своїх цілей.

Усе непросто. Але я вірю, що новий гуманізм зупинить пандемію неототалітаризму.

Адже Давид рано чи пізно перемагає Голіафа.

Ришард БЕРА,
професор звичайний,
доктор габілітований,
керівник кафедри педагогічної праці
і андрагогіки
Університету
Марії Кюрі-Склодовської
в Любліні (Польща)

Катажина НОВОСАД,
доктор наук, ад'юнкт кафедри
педагогічної праці і андрагогіки
Університету
Марії Кюрі-Склодовської
в Любліні (Польща)

ВСТУП

Освітня практика електронного навчання стала сучасним, корисним рішенням в умовах пандемії COVID-19. Це також працює, на чому наголошують педагоги, в умовах воєнного часу. Проте така ситуація викликає глибокі зміни як у способі, так і у формах шкільної та академічної освіти, а також у проведенні досліджень. З'ясувалося, наскільки важливим стає навчальний процес онлайн, що часом є єдиною можливістю навчання завдяки використанню сучасних методик та інструментів. Було виявлено сильні аргументи, що полягають у різноманітних можливостях віртуального спілкування, зокрема налагодженні інтерактивних стосунків з учасниками занять з найвіддаленіших куточків. Водночас було виявлено слабкі сторони цього процесу, зокрема неможливості фізичної особистісної присутності й прямої соціальної взаємодії, труднощів у забезпеченні активності та самодисципліни учнів, а також системності. Крім того, довгочасна соціальна ізоляція спричинила різноманітні психологічні та соціальні проблеми дітей та підлітків.

Вимушене дистанційне навчання стало викликом для освітан, учнів та їхніх батьків. Постала низка проблем: як організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, які платформи та сервіси обрати для взаємодії та спілкування з учнями та студентами, як надихнути учасників та мотивувати до учіння в нових умовах, як вирішити методичні та дидактичні проблеми дистанційного навчання, як налаштувати систему зв'язку та розв'язати всі технічні питання.

Можливості та загрози онлайн освіти

З кожним днем нові технології та цифровізація все ширше проникають практично в кожен сферу нашого життя. Для сучасників віртуальний світ стає паралельним реальному. Іноді він навіть витісняє реальність, вводячи людей лише у віртуальний простір, роблячи цей простір альтернативним, особливо для людей, які заблукали у повсякденному житті й уникають реального світу. Через спеціально створені онлайн-платформи ми можемо вирішувати різні види офіційних питань, не перебуваючи фізично в офісах, робити покупки, брати участь у різних формах професійної діяльності, конференціях, зустрічах, консультаціях, надсилати різноманітні документи та матеріали. Список цих можливих видів діяльності дуже довгий. Завдяки розвитку технологій Інтернет нині є місцем роботи, відпочинку та навчання. Однак такі динамічні зміни змушують людей, які навчаються, і студентів, а також тих, хто виходить на ринок праці чи вже працював у системі традиційної стаціонарної роботи, отримувати нові ІТ-навички. Треба зауважити, що розвиток технологій стосується і сфер, пов'язаних з освітою. Це створило нові можливості у сфері дистанційної освіти. Але, як і будь-яке нове досягнення, воно також має певну небезпеку. Ці проблеми все частіше стають предметом численних досліджень та аналізу.

Другим важливим аспектом у вирішенні проблеми дистанційного навчання стало підвищення професійного рівня педагогів та «швидка» підготовка до організації дистанційного навчання в умовах пандемії у навчальних закладах сільської місцевості. Тим більше, що проблеми ІТ-відсталості багатьох регіонів нашої країни, які проявляються як у відсутності або обмежених можливостях доступу до Інтернету, так і необхідного оснащення комп'ютерною технікою, були широко відомі. Подолання цих проблем виявилось ключовим завданням. В умовах пандемії повний перехід від традиційного очного навчання до онлайн-навчання мав відбутися швидко, незважаючи на численні труднощі, які виникли, особливо на початку пандемії. Ставлення учнів, вчителів та їхніх батьків до електронного навчання з часом змінилося. У ретроспективі можна узагальнити сильні та слабкі сторони пройдених випробувань та зробити висновки на майбутнє, яке може бути непередбачуваним і потребуватиме інноваційних рішень.

СИЛЬНІ СТОРОНИ ОСВІТИ ОНЛАЙН

Необхідно відкрито вказувати на проблеми, аби майбутнє не було викликом, що виходить за межі наших можливостей, і не створювало загрози для ефективної освітньої діяльності та досліджень. Визначення й розв'язання проблем, з одного боку, становить специфічний капітал досвіду, а з іншого – допомагає адекватно визначити слабкі місця та загрози, що вимагають вживання термінових заходів – як разових, так і системних рішень.

Видається, що незважаючи на численні бар'єри та фактори, які перешкоджають розвитку дистанційної освіти та комп'ютерної підтримки, а також низькі витрати на польську освіту, високу вартість комп'ютерного обладнання, відсутність належної підготовки спеціалістів для дистанційної освіти та правового регулювання рівних освітніх аспектів, польська школа склала загальний іспит у цей важкий час пандемії. Завдяки зусиллям багатьох організаторів дистанційного навчання, роботи вчителів та їх правильному реагуванню на кризову ситуацію шкіл та інших навчальних закладів, що виникла на початковому етапі, було відзначено значний прогрес після відповідного оснащення комп'ютерною технікою та іншими засобами навчання, а також інтенсивного навчання вчителів. Форми і методи роботи почали творчо адаптувати до дистанційного навчання. Треба зазначити, що педагоги вийшли за межі наявних стандартних дидактичних рішень у рамках електронного навчання дорослих, яке раніше розглядалося як лише допоміжний навчальний засіб.

Як наслідок, особливо студенти та учні старших класів початкової та середньої школи засвоїли стратегію повторення знань, отриманих від педагогів через різні онлайн-платформи, звернулися до рекомендованих джерел Інтернету та використовували матеріали, які їм надсилали електронною

поштою вчителів чи колеги. Поширеним способом отримання знань у той час було використання багатьох колекцій книг, статей і PDF-матеріалів, розміщених в Інтернеті.

У переважній більшості шкіл і навчальних закладів забезпечено безперервність навчального процесу, значно зріс відсоток учителів, учнів та студентів, які в лабіринті інформації глобальної мережі, можуть вільно орієнтуватися та вміють знаходити інформацію та рішення. Як викладачі, так і студенти, учні та їхні батьки пройшли «прискорений курс» підготовки до життя та повноцінного функціонування в інформаційному суспільстві. Школа значно більшою мірою стала місцем для формування вміння перевіряти джерела інформації, критично дивитися на контент в Інтернеті та ставити запитання щодо його достовірності, оскільки Інтернет може бути як інструментом розвитку людини, так і місцем його інтелектуальної та моральної деградації.

Треба також зазначити, що в результаті участі у дистанційному навчанні багато його учасників удосконалили процес самоосвіти, використовуючи різноманітні джерела знань, набули більшої, як ми вже з'ясували, ефективності орієнтування у віртуальному просторі й вибором його вмісту. Отже, вони отримали велику самостійність у здобутті знань і краще й ефективніше розподіляли свій час, присвячений навчанню та відпочинку.

Завершення пандемії та повернення до університету чи школи супроводжувалося невідомим ентузіазмом дітей та молоді. З іншого боку, розвиток навичок більш інтенсивного використання Інтернет-медіа з пізнавальною метою під час онлайн-занять призвело до збагачення джерел інформації та сформувало вміння самостійного пошуку цікавого контенту та більш повного впровадження його у процес самоосвіти.

ТРУДНОЩІ ОНЛАЙН ОСВІТИ

І університети, і школи, які проводили заняття в дистанційній системі, стикалися з різними труднощами та перешкодами, які суттєво знижували якість освіти, виявляючи

слабкі сторони повної віртуалізації навчального процесу. Тут особливу увагу потрібно приділити наступному.

1. Шок, викликаний пандемією та необхідністю навчання лише в онлайн-системі, і супутні страхи вчителів через їхню відмінну ІТ-компетентність, технічні бар'єри, що є наслідком відсутності комп'ютерів, мікрофонів, камер, принтерів у школі та їхніх індивідуальних обладнань, наявність слабкої чи неефективної ланки комп'ютера, відсутність у педагогів навичок розроблення доречних у наявній ситуації методичних матеріалів та адекватного їх використання в ході занять. Початок дистанційної освіти характеризувався хаосом і застосуванням методу проб і помилок. Така ситуація, безсумнівно, вплинула на якість освіти. Багато студентів опинилися, принаймні на початку, поза межами дистанційного навчання.

2. Великі прогалини в цифрових компетенціях вчителів і викладачів. Особливо це стосувалося педагогічних працівників старшого віку, які звикли до традиційних форм діяльності. Дистанційне навчання супроводжувалося високою емоційною напругою, невизначеністю та стресом, пов'язаними як з навчальною ситуацією, так і з хвилюванням за власне здоров'я та здоров'я рідних. Виявляється, молоді вчителі краще справлялися з проблемами. Їм набагато простіше стежити за змінами і сприймати технічні новинки. Тому цифрові компетенції потребують постійного розвитку вчителів, адже сучасність школи визначатимуть, зокрема, добре підготовлені вчителі, які переконані та вміють використовувати комп'ютерні технології, Інтернет, соціальні мережі, щоб знаходити спільну мову з молоддю.

3. Відсутність доступу до Інтернету та недостатня кількість комп'ютерів, особливо в багатодітних сім'ях, де батьки були змушені працювати в режимі он-лайн у період пандемії, а також комп'ютерна відстороненість багатьох батьків. На цьому фоні виникали різноманітні конфліктні ситуації та напруження між братами та сестрами або між учнями та їхніми батьками. Діти також інколи

вибірково брали участь у заняттях, тому не було систематичного контакту з вчителем та вивчення деяких предметів.

4. Відсутність або обмеження до мінімуму контактів учнів з вчителями, наставниками та іншими фахівцями, чий знання та інтелектуальний досвід були вагомим джерелом знань і мотивації для учнів.

5. Обмеження можливостей виховного впливу на учасників навчального процесу, спонукання їх до активності під час уроку, перевірки знань і вмінь учнів з предмета, що викладається, адаптації навчального процесу, темпу роботи до навчального процесу, потреби учнів, враховуючи навчальні труднощі, дисфункції розвитку або формування почуття спільноти шкільного класу. У таких умовах також важко створити можливості для учнів відкрити та пережити естетичний, мистецький, спортивний чи культурний досвід. Відомо, що для формування цінностей необхідне особисте сприйняття, яке неможливо замінити навіть найкращим описом.

6. Відсутність контактів з однолітками та соціальна ізоляція часто були демотивуючими факторами у навчальному процесі, а також спричиняли різноманітні психологічні дефіцити. У цій ситуації зникла можливість скористатися допомогою однолітків, соціальною підтримкою та надзвичайно необхідним почуттям прийняття, соціального реагування та емоційної близькості з однолітками. Сидіти під замком у власному домі було мукою, не всі могли з цим добре впоратися.

7. Втома і виснаження через багатогодинне онлайн-заняття та сидіння перед екраном комп'ютера, які неможливо подолати, зокрема через відсутність фізичної активності на свіжому повітрі, чинні обмеження. Впроваджені обмеження унеможливили перебування на позашкільних, спортивних, культурних чи розважальних заходах. Пильнування за екраном і інтенсивність уваги призводили інколи до розладів зору та проблем зі спиною.

8. Загальний негативний вплив на процес навчання, виховання та опіку, спричинення зниження якості освіти, поглиблення освітньої нерівності та погіршення психофізичного стану учнів і вчителів, про що було зазначено Вищою контрольною палатою в одному зі звітів щодо функціонування школи у вигляді так званого «дистанційного навчання».

ВИСНОВКИ

Екстремальні умови життя та життєдіяльності людей, спричинені пандемією безпрецедентного масштабу, не призупинили навчальний процес. Там, де це було можливо, використовувалися альтернативні форми навчання, що базувалися на попередньому досвіді дистанційного навчання в системі позашкільної освіти дорослих. Вимушена ситуація поставила перед організаторами освітньої діяльності, вчителями, дітьми та молоддю і їхніми батьками дуже великі виклики. Безперечно, процес не можна було вважати цілком успішним, але іншого виходу не було. Зважаючи на надзвичайні соціальні та медичні умови під час пандемії, функціонування школи загалом потрібно оцінити позитивно, незважаючи на значне зниження якості освіти, яке панує в суспільстві.

Отже, якщо в період пандемії дистанційна освіта була вимушеною необхідністю, то зараз вона має бути лише варіантом, який дозволяє використовувати набутий досвід. Тому постає питання нової організації роботи школи, оснащення сучасною комп'ютерною технікою, швидкісним Інтернетом, використання змішаної форми занять – онлайн чи традиційних, залежно від предмету, змісту, що подається, і методик. Були чітко виявлені цифрові освітні потреби вчителів. Можна відзначити підвищення інтересу освітян до можливостей дистанційної освіти. Досвід пандемії також показує помітне зростання знань та IT-навичок у нашому суспільстві. Сучасний навчальний процес неможливий без використання світу IT-технологій, але вимагає творчої та вибіркової діяльності, адекватної потребам та інтересам учнів та студентів.

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА,
директор ДНПБ України
імені В.О. Сухомлинського,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

Нині в умовах героїчної боротьби українського народу проти російської агресії загострюється потреба пізнати своє минуле, свою історію. І це закономірно, бо ці знання допомагають розуміти сьогодення і прогнозувати майбутнє. Вивчення історії української освіти різних періодів у відмінних умовах і контекстах має велике значення для осмислення проблем освіти зокрема і суспільства загалом. Саме історія освіти, яка за 30 років незалежності зазнала значних гносеологічних змін, має відігравати провідну роль у збереженні національної пам'яті.

Із проголошенням у 1991 р. незалежності України у річичі її інтеграції у європейський науковий простір у фахівців з'явилася можливість на основі заборонених або недоступних за радянських часів джерел досліджувати історію української освіти, відродити з небуття імена українських освітян, громадських діячів, які відстоювали розвиток української школи, національної освіти, вести до наукового обігу численні документи, здійснити історіографічну ревізію. І досі ці процеси тривають. Позитивною тенденцією цих досліджень стало прагнення висвітлити об'єктивну історію української освіти, тобто вести вилучені факти, навіть цілі періоди, переосмислити радянську історію педагогіки. Це свідчить про зміну наукової методології викладу її змісту, а саме: про перехід від марксистсько-ленінської моноідеології до сучасних теоретико-методологічних засад (цивілізаційний, антропологічний, парадигмальний, культурологічний, аксіологічний підходи).

За роки незалежності вчені написали чимало присвячених історії української освіти дисертацій, монографій, статей тощо. Загалом результати наукових студій мали б забезпечувати зміст історії освіти як навчальної дисципліни. Проте з кожним роком в університетах зменшувалася кількість годин на вивчення курсу історії освіти. Майбутні вчителі про історію освіти дізнаються у процесі вивчення загальної педагогіки або з коротких авторських курсів з історії педагогіки. На жаль, історико-педагогічне знання як компонент педагогічної підготовки в структурі університетської освіти недооцінено. Тому ми прагнемо привернути увагу до цього питання й наголосити на його значенні для вирішення актуальних проблем теорії та практики освіти загалом й університетської зокрема.

У структурі Національної академії педагогічних наук України дослідження щодо історії української шкільної освіти здійснює відділ історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, який розпочав свою роботу ще в 1926 р. і відтоді зазнав чимало трансформаційних змін; щодо української та зарубіжної історії освіти – відділ педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) з 2015 р. На кафедрах педагогіки (мають різні назви – кафедра теорії та історії педагогіки (дві в Україні), кафедра педагогіки та психології, кафедра педагогіки вищої школи та ін.) університетів вивчають історико-освітні проблеми, виконують дисертації.

Нова історія освіти України: від національної самоіндентифікації до глобальних історичних наративів

Так, нині відділ педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ здійснює міждисциплінарне наукове дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020-2022, керівник – Л.Д. Березівська). Її результатом будуть актуальні джерелознавчі видання: хрестоматія «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)», науково-допоміжні бібліографічні покажчики – «Міжнародні та всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (1993-2020)», «Педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX ст.–1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського» та ін. Логічним продовженням попереднього стане дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023-2025, керівник – Л.Д. Березівська), що її вперше як комплексну біографічну розвідку проведуть науковці ДНПБ. Незаперечним внеском у розвиток української гуманітаристики, педагогічної біографіки є унікальний електронний ресурс «Видатні педагоги України і світу», який наповнюється з 2008 р., і містить сторінки з біографічною та бібліографічною інформацією про 78 українських і зарубіжних освітян.

У процесі історико-джерелознавчих розвідок відділ педагогічного джерелознавства та біографістики підготував низку видань, які широко використовуються в історико-педагогічних дослідженнях, зокрема: хрестоматія «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)» (наук. ред.: Березівська Л.Д., Сухомлинська О.В., 2019), біобіографічний покажчик «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження» (наук. консультант О.В. Сухомлинська; наук. ред. Л.Д. Березівська, 2018), науково-допоміжні бібліографічні покажчики: «Реформування загальної середньої освіти в Україні у XX столітті крізь призму джерелознавства» (упорядник Л.Д. Березівська, 2019), «Національно-патріотичне виховання в Україні» (наук. ред. Березівська Л.Д., 2019) та ін.

Значну роль у розробленні новітніх теоретико-методологічних підходів історико-освітньої науки відіграють започатковані з 2017 р. щорічні науково-методологічні семінари з історії освіти (модератори Л.Д. Березівська, О.В. Сухомлинська), яких відбулося шість: «Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень» (2017), «Історіографія як важливий складник досліджень з історії освіти: європейський і вітчизняний виміри» (2018), «Регіональні виміри розвитку освітнього простору в Україні» (2019), «Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій» (2020), «Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи» (2021) та ін. Ці заходи нині гуртують істориків освіти України довкола актуальних історико-педагогічних проблем.

Назвемо провідні напрями досліджень з історії освіти в Україні: методологічні та загальнотеоретичні проблеми проведення історико-освітніх досліджень; теоретико-методологічні засади реформування освіти; джерелознавство як складник педагогічних досліджень; педагогічна біографіка; розвиток національної педагогіки; культурно-антропологічна історія освіти; історія розвитку освіти в Україні в різні історичні періоди; дитинство як об'єкт історико-педагогічного знання; розвиток історії зарубіжної педагогіки як системи та ін.

Попри всі зрушення нині в українському історико-освітньому просторі спостерігаються суперечливі тенденції: здійснюються історико-педагогічні дослідження й захищаються дисертації, водночас історію педагогіки чи освіти не викладають, хоча є розроблені підручники та посібники з історії педагогіки чи освіти. З огляду на це виникають запитання: з якою метою здобувають нове історико-педагогічне знання? Чим перейняті науково-педагогічні працівники після захисту дисертації з історії освіти? Чи

можуть здійснювати наукові розвідки з історії освіти здобувачі наукових ступенів без історичної освіти, що є характерним для українських історико-педагогічних досліджень, не прослухавши відповідний університетський курс? Чи ефективною є підготовка майбутніх педагогів, а надалі праця вчителя або викладача без знання зарубіжної та української історії освіти й педагогічної думки? Звичайно, це дискусійні питання, які потребують осмислення.

Зазначені проблеми хвилюють і європейських істориків освіти. Участь у міжнародних конференціях («Історія освіти як наука і навчальний предмет», Чорногорія, 25–26 червня 2019 р.; «Освіта та громадянське суспільство: очікування, рекомендації, примирення», Швейцарія, 6–10 вересня 2021 р. та ін.) відкрила прості істини – українську історію освіти не представлено в змісті історії освіти європейських країн, зарубіжні вчені про нову історію української освіти знають надзвичайно мало або не знають зовсім. І це зрозуміло, оскільки історія освіти в СРСР не належала до європейського контексту. Оновлення теоретико-методологічних основ історико-педагогічних досліджень до 2014 р. відбувалося більшою мірою на основі напрацювань російських науковців без застосування сучасних глобальних підходів і теорій. Як виявилось, ми мало обізнані з методологічними підходами європейських істориків до здійснення історико-педагогічних розвідок. Це пов'язано з обмеженим доступом до європейської історії освіти через відсутність достатнього фінансування для участі в зарубіжних конференціях, незнання іноземних мов тощо.

Аналіз праць європейських істориків освіти (Марк Деспайпе (Бельгія), Вучіна Зоріч (Угорщина), Бланка Кудлачова (Словаччина), Івета Кестер (Латвія), Сімонета Поленгі (Італія) та ін.) свідчить про спорідненість проблем: недооцінювання історії педагогіки/освіти як науки (зменшення кількості досліджень) та як навчальної дисципліни в структурі педагогічної освіти (зменшення кількості годин, зникнення з навчальних планів університетів тощо).

Водночас європейські вчені відзначають трансформаційні процеси в історії освіти, зокрема розширення її дослідницького поля. Традиційною й водночас контрверсійною є тенденція міждисциплінарності історії освіти. Наразі узвичаєні її взаємозв'язки з іншими галузями (історія, філософія, психологія, соціологія, культурологія, літературознавство та ін.). А от відстоювання позиції історії освіти як складника педагогіки в процесі розмивання її кордонів має контрверсійну ознаку.

Отже, для українських історико-освітніх студій притаманні подібні до європейських тенденції: історія педагогіки як наука за роки державної незалежності зазнала кардинального методологічного оновлення і фактологічного очищення, зокрема у річичі дерадянизації, декомунізації; як і дослідники більшості пострадянських країн, українські історики освіти на основі нових джерел, сучасних підходів створили нову національну історію освіти. Проте історія педагогіки чи освіти як навчальна дисципліна в Україні розпоршилася в низці педагогічних дисциплін. Кризовий стан цієї навчальної дисципліни в Україні, відсутність знання про нову історію освіти в освітньо-науковому європейському просторі, європейські дискурси щодо важливості її поступу у структурі педагогічної освіти, спонукують до вивчення ідей теоретико-методологічного характеру іноземних істориків освіти. Міркування іноземних учених про дослідницькі підходи є надзвичайно цінними для наших історико-освітніх розвідок задля визначення їхніх новаційних методологічних конструктів. Нині на тлі війни росії проти України постало важливе завдання відродження історії освіти чи педагогіки у структурі педагогічної освіти України, а також введення її до глобальних історико-освітніх наративів.

Все буде Україна!

Людиноцентрична життєва

Ювілей – час окреслення нових проєктів. Василь Кремень

— Скажу, як я зараз це відчуваю. У нас в усіх тепер єдиний спільний проєкт – перемога у війні з Росією і відродження України. Жахливі події загарбницької війни РФ, що перетворилася на геноцид української нації, довели і нам самим, і всьому світові

Цьогоріч відзначає визначний ювілей славний син українського народу. Його популярність серед науковців, освітян, державних службовців високого рангу, народних депутатів та й чималого суспільного загалу настільки широка, що він не потребує представлення. При словах *Василь Кремень* усі знають про кого йдеться. Ювілей такої людини навіть у воєнний час мав широку пресу.

Редакція газети «Освіта і суспільство» зазначає про надзвичайно вагомий особистий внесок ювіляра у розвій незалежної України, його визначну діяльність державника, ученого, рушія просування України до Європи, глашатая відродження європейських і загальнолюдських цінностей у національній свідомості українців, харизматичне лідерство у винятково складних обставинах новітньої історії України. А також приєднується до усіх щирих вітань і побажань, що пролунали на адресу ювіляра в Україні та з-за її меж, і зичить президенту НАПН України, академіку НАН України і НАПН України, президенту Товариства «Знання» України, міністру освіти і науки України (2000-2005) міцного здоров'я, незмінної снаги до життя, подальшої плідної діяльності на благо України!

Традиційно ми попросили ювіляра відповісти на питання нашої рубрики. Слово Василю Кременю:

незаперечні феномени.

Українці – європейська нація, що сповідує гуманістичні цінності. Україна – європейська держава, що має понад 1000-літню історію, в якій освіченість, воля, самоорганізація – поняття звичайні.

Перемога над РФ (що неодмінно буде здобута!) і відродження України як сучасної демократичної держави посилить становище демократії у світі й продемонструє всьому світові, що зло, уособлене в авторитаризмі, диктатурі, придушенні особистості, імперських амбіціях, завжди буде переможеним. І в цьому надзвичайно велика цивілізаційна роль України й нинішньої

боротьби українського народу.

Переключаючись на щоденні проблеми, зазначу, що надзвичайно важливим нині є збереження наукового потенціалу нації, оскільки саме інтелектуальні досягнення, інноваційність, творчі засади будь-якої діяльності, що спираються на національне підґрунтя, – спроможні забезпечити прорив, такий необхідний Україні у післявоєнному відродженні.

Так само важливо зберегти українську освіту й компенсувати втрати, які їй завдано рф-ськими злочинцями. Наша освіта – одна з найкращих у світі, й ми в цьому щоденно

пересвідчуємося. Завдяки демократичним змінам, що відбулися в освіті протягом періоду незалежності, ми – під час навали другої армії світу – маємо нескорений народ, консолідовану націю, бійців з «гарячим серцем» і «холодною головою», волонтерів, що перевершують один одного в ініціативності, державників, що мають нерозривний зв'язок з народом.

Спільне наше завдання нині – подальша консолідація, стійкість, витривалість у боротьбі з ворогом.

До Перемоги!
Слава Україні!

Талановитому Вченому, Реформатору освіти, Людинолюбу

Минуле і майбутнє не існують самі по собі як повністю автономні простори; вони злиті в єдиному потоці часу, плинуть у берегах історії, об'єднані одним суб'єктом історичної дії – Людиною.

В.Г. Кремень

Мудрість і шляхетність, інтелект і людяність, єдність розуму, душі і серця – усе це про Василя Григоровича Кременя – Людину, «на яку ми повинні рівнятися» (Б.Є. Патон). Непересічний талант, креативне мислення, глибока ерудиція і невтомна праця увінчалися життєвим тріумфом Ювіляра.

Життєва стежина Василя Григоровича розпочалася від батьківського порогу на отчій землі під українським небом, що стали незмінними оберегами буття ювіляра. Батьки – Григорій Мусійович та Варвара Іванівна – прищепили синові найкращі людські якості – насагу до невтомної праці, державницьку думу і волю, козацьку звитягу, прагнення освіти й освіченості.

Емоційній пам'яті душі назавжди зберігається вир повоєнного дитинства та мрійливої юності шкільних років, що увінчалися золотою медаллю. Поліфонія долі з різнограв'я Любитовських лук, срібних рос Присейм'я, яблуневого цвіту сільських вулиць змінилася на столичні магістралі з незвіданими, але такими бажаними обр'ями. Саме тут, у стінах філософського факультету славетного Київського університету імені Тараса Шевченка, викристалізувався талант організатора і лідера, відбулося становлення Особистості, яка гармонійно поєднує народні традиції і національну самобутність із глобалізаційною полікультурністю сучасного світу, що в майбутньому стане однією з ідей гуманістично орієнтованої філософської концепції В.Г. Кременя зі світоглядним орієнтиром – людиноцентризмом у суспільстві і державі, у науковому і освітньому просторах.

Логічним продовженням навчання в університеті стало долучення Василя Кременя до Київської наукової філософської школи, захист кандидатської

і докторської дисертацій. Переоцінити наукову спадщину Вченого неможливо. Це невичерпна криниця гуманістичних традицій української філософії, у центрі якої Людина – «не абстракція, а в повноті всіх своїх життєвих сил, надій, сподівань, потреб» (В. Кремень). Філософсько-соціальна, філософсько-політична, філософсько-освітня діяльність Василя Григоровича інтегрується домінуванням ідеї поваги до індивідуальності, до розвитку особистості відповідно до її схильностей і обдарувань.

Осердя Кременевого наукового простору сконцентровано в працях різного гатунку: статтях, монографіях, підручниках, посібниках, законодавчих документах, життєписах тощо – їх далеко за тисячу. За наукового керівництва і особистої участі Василя Григоровича видруковано низку інноваційних видань у царині української освіти, серед яких «Енциклопедія освіти», «Біла книга української освіти», «Феномен

інновацій: освіта, суспільство, культура», «Національний освітній глосарій: вища освіта» та багато інших.

Підкорені наукові горизонти підтвердили: ключ для глибинних суспільних змін – «морально розвинена, багата знаннями і культурою мислення Людина» (В. Кремень), становлення якої – справа освіти, що «наповнює людину духовністю, змушує її задуматися над смислом і цінностями свого існування. Саме вона окреслює для неї основні контури справжньої культури, в яку вписані добро, краса й істина» (В. Кремень).

Із такими інтенціями Василь Григорович був обраний на посаду президента Національної академії педагогічних наук України та міністра освіти і науки України. «Я йшов на посаду міністра, не замислюючись над тим, скільки пропрацюю на цій посаді, а орієнтуючись лише на те, щоби зробити потрібні речі, кроки у правильному напрямку...».

Вимогливість і доброзичливість, рішучість і компромісність, дипломатичність і ораторська майстерність, високий професіоналізм і благородні людські якості – щирість, відвертість, людяність, життєлюбність, ентузіазм, бездоганне почуття гумору і відчуття такту – риси Кременя-керівника, які є прикладом для наслідування.

Саме з ініціативи Василя Кременя в Україні започатковано інтеграцію до європейських освітніх систем. Передусім відбувся перехід від авторитарної педагогіки – педагогіки тиску на особистість, що заперечує гуманістичну цінність свободи як можливість самоактуалізації творчості, ігнорує проблему міжособистісних стосунків між учителем і учнем – до педагогіки толерантності, особистісно орієнтованої педагогіки, яка абсолютного значення надає особистій свободі й умінню індивіда прогнозувати та контролювати свою діяльність, вчинки, особисте життя, утвердженню гуманних стосунків між учасниками педагогічної взаємодії. «Я бачу свою перспективу, аби поліпшувати роботу Академії педагогічних наук, створювати кращі умови для роботи вчених, щоб академія могла більше впливати на практичну освіту. Я хочу, щоб учені академії були більше обізнані з європейською та світовою практикою освітньої діяльності, щоб вони привносили все те, що є краще у світі, в Україну. Тільки при будові суспільства на засадах людиноцентризму воно буде гуманним і сучасним» (В. Кремень).

Людиномірне відчуття дійсності є однією з головних умов становлення

Нової української школи, «максимально зорієнтованої на здібності й бажання учнів». Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка гордий з того, що саме в його стінах у 2017 році відбулося вишне засідання Президії Національної академії педагогічних наук України, присвячене концептуальним засадам реформування української школи і пріоритетним завданням у підготовці сучасного вчителя відповідно до вимог концепції «Нова українська школа». Пам'ятна подія відбулася за підтримки Василя Кременя, який вже близько 20 років очолює наглядову раду університету, сприяє плідній співпраці з лабораторіями, відділами Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Вдячні ювілярові за такі незабутні зустрічі, за поради, за багаторічну освітянську дружбу, за людяність, за «щедре, влучне батьківське слово та безвідмовність», що, за словами ректора Олександра Курка, є безцінним для нашого університету.

Спілкування з Василем Григоровичем надихає, його високий професіоналізм, відзначений нагородами, серед яких почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», орден «За заслуги» III, II, I ступенів, орден князя Ярослава Мудрого V ступеня, мотивує, а життєва мудрість захоплює.

Вельми шановний Василю Григоровичу, талановитий Учений, Реформаторе освіти, Людинолюбе! На вічних хвилях часу, що плинуть у берегах історії з минулого в майбутнє, щиросердно бажаємо довгих літ натхненно-творчого життя, сили, снаги, здоров'я, невичерпної радості буття і заслужених винагород долі! Хай життєвий шлях, який Ви торуєте, переповнює мир, добро і любов! Хай щастя зігриває душу, говорить із Вами без рими, тримає на теплих крилах Вашу сім'ю! Хай Господь оберігає многі-многі літа! Благословенної намирне і вдале життя кожної миті!

Колектив
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

парадигма академіка Василя Кременя

Анатолій КОЛОДНИЙ,
доктор філософських наук,
професор, заступник директора –
керівник Відділення релігієзнавства
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди
НАН України

Людмила ФИЛИПОВИЧ,
доктор філософських наук, професор,
завідувач Відділу філософії та історії
релігії Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди
НАН України

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Досвід митрополита Іларіона, який діяв в діномовному та іновірному середовищі, можна прикласти і для нинішньої ситуації в Україні, де живе ще велика частка тих, хто хоч і пов'язує себе із православною церквою, але не ідентифікує себе із власне УКРАЇНСЬКОЮ – не стільки за назвою, скільки за суттю. І в цьому точно допоможе митрополит Іларіон, до спадщини якого корисно повернутися. В контексті останніх подій в УПЦ, яка 27 травня провела помісний собор, де було прийнято, як вважає УПЦ, революційні рішення про відокремлення УПЦ від РПЦ, гостро постає проблема визначення реального статусу цієї церкви. На думку деяких експертів, в Україні створилася ситуація, де фактично існує дві автокефальні церкви – визнана і невизнана. Визнана – це ПЦУ, яка отримала Томос про автокефалію від Константинополя як своєї Церкви-Матері, і невизнана – відокремлена від російської УПЦ. Майже 30-літній досвід існування двох православних церков в різних статусах знов повторюється, але тепер церкви помінялися місцями.

Шлях визнання автокефальності своєї церкви – складний. Навіть ПЦУ його ще не завершила. А для УПЦ він тільки починається та ще й у таких складних умовах. І крім канонічних, організаційних проблем виникають складні завдання історіософського (переосмислити московську візію історії християнства на Русі та православної церкви), ментального (реконструювати свідомість мільйонів православних людей з московських лекал на українські),

Митрополит Іларіон і Україна

2022 рік – ювілейний Івана Огієнка, митрополита Іларіона. Маємо 140 років від дня його народження і 50 – від року смерті. На жаль, зацікавлення цією непересічною постаттю української історії загалом та історії православ'я зокрема поки не стало ні загальнонаціональним, ні загальноцерковним. День його народження – 14 січня пройшов непоміченим, хіба був згаданий у вузьких колах його поціновувачів. Ініціативи професора *Миколи Тимошика*, який своє наукове життя присвятив цій постаті, потребують підтримки з боку релігієзнавців, культурологів, філологів, істориків, державотворців, богословів, істориків церкви та ін. Розкрити талант такої багатогранної особи, як Іван Огієнко, можна лише спільними зусиллями. Частково це вже зроблено¹. Настав час, посилаючись на досвід митрополита Іларіона, нагадати православним християнам України про необхідність не тільки виборювати автокефалію для своєї церкви, але й утримувати її, укріплювати, розгортати живе релігійне життя православних громад на принципах, бо тільки так вдасться зберегти і примножити українську і православну ідентичність українців.

мовного (перейти на українську мову богослужіння, щоб Отче наш звучало рідною мовою), культурного (артефакти релігійної культури потрібно повернути в український дискурс) характеру.

Для самоусвідомлення себе Українською Православною Автокефальною Церквою є сенс почати із знайомства з працями великого українця, професора і освітянина, видавця і митрополита Івана Огієнка. Крім чисто технічних перепон (де взяти нині ці праці, яких точно не буде в бібліотеках УПЦ та їхніх навчальних закладах, бо ж Огієнко для них – це націоналіст і розкольник), складнощі виникатимуть на рівні сприйняття його текстів. Переважна більшість натренованих на войовничому несприйнятті всього українського, не те що вірян, а й священників та ієрархів УПЦ відкинуть занадто незвичні думки митрополита. А шкода. Не так багато в нас, українців, постатей такого масштабу, які мислили глобальними нарративами, пророко передбачили відродження саме українського православ'я та виховали не одне покоління справжніх православних патріотів.

Енциклопедичність знань з гуманітарних наук дала можливість Івану Огієнку написати вагомі праці з історії Української Церкви і української мови, проблем граматики і стилістики, низку підручників, посібників і методичних розробок для шкіл, університетів, богословських навчальних закладів і просто самоосвіти. Вся Огієнкіана, упорядкована професором М. Тимошиком, становить до двох тисяч наукових праць. І вона потребує активного повернення в нашу реальність, інтенсивної імплементації не тільки для УПЦ, але й для укріплення і зростання ПЦУ.

ПРЕДТЕЧА

Навряд чи настанови митрополита зразу сподобаються УПЦ, але треба починати з фундаментальних речей.

Зрозумівши велике значення церковної справи для української нації, І. Огієнко водночас поклав усі свої сили на теоретичне обґрунтування і практичне вивершення незалежної Православної Церкви України. Стояло завдання історично й канонічно довести необхідність автокефалії та церковної реформи в українському національному дусі, популяризації цих ідей серед духовенства і мирян, поширення відомостей з історії Українського Православ'я, видання молитовників, богослужбових книг рідною мовою. Треба було боротися з московськими церковними впливами, з індивідуальністю українських політичних і церковних діячів. Ще сто років тому, 1917 року, разом з архієпископом Олексієм (Дородницієм) Іван Огієнко створив Всеукраїнську Церковну Раду. Із січня 1918 року вона зібрала в Києві 279 делегатів від православних громад на Собор, що мав вирішити долю Православної Церкви в Україні. На пленарному засіданні з доповіддю «Відродження Української Церкви», яку голова Всеукраїнського церковного собору архієпископ Євлогій назвав проектом відродження Православної Церкви в Україні,

виступив 35-річний професор. Незважаючи на внутрішній і зовнішній супротив прихильників єдності з Російською Церквою, доповідачеві вдалося за дві години із посланнями на джерела, зокрема на стародруки, із наведенням численних фактів щодо неканонічності обмосковлення Української Церкви незаперечно довести канонічне право Української Церкви на незалежність. На жаль, текст цієї доповіді Івана Огієнка не зберігся. Але уявлення про її основний зміст і провідну ідею матимемо, коли зрозуміємо І. Огієнка як ідеолога національної Церкви. Професор довів, що приєднання 1686 року Київської митрополії до Московського Патріархату було протиправним, а сам факт – неканонічним. І вперше голосно заявив, що Україна потребує відродження втраченої Української Церкви. При цьому під відродженням він розумів не лише втрату Українською Церквою автокефалії (досягнення фактичної незалежності), але й повернення і збереження її православної суті, повернення до найкращих українських традицій. Досягнення автокефалії, визнання її ієрархами інших Православних Церков, усім церковним світом, доводив І. Огієнко делегатам, це ще не все. Відродження своєї Церкви українцями передбачає істотне її очищення від тих неправославних впливів, що проникли в усі сфери Українського Православ'я.

Як ці, сторічної давнини, події нагадують нинішню ситуацію! Ми із усамостійненням свого духовного/релігійного простору запінилися на ціле сторіччя! Бо могли б мати свою автокефальну помісну церкву – і вже у статусі патріархату – ще сто років тому. Але скільки ще тих, хто і досі не наважуються перерізати цей московський зашморг, вважаючи його материнською пуповиною!

ПРО НАЙГОЛОВНІШЕ

Іван Огієнко поглибив і конкретизував концепцію *Олександра Потебні* (ще одного генія нашого народу) про мову як духовний ареал народу. «Рідна мова, – зазначав він, – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації». Тому вважав обов'язком кожного українця розмовляти в своїй родині тільки рідною мовою, бо ж це є початком формування національної свідомості кожної людини. Народ, який її не має, зауважував І. Огієнко, приречений на денационалізацію, духовне виродження. Тільки рідна мова виховує свідомість представників нації. У цьому важливу роль має відіграти національна школа. Ще у 1919 р. І. Огієнко заснував під своїм головуванням Комісію з перекладу Біблії і богослужбових книг українською. Видає наказ порядження про вживання лише української мови у проповідях і церковному діловодстві. Івана Огієнка взагалі вважають своєрідним рекордсменом у християнському світі у справі перекладу богословських книг. Відомі 44 переклади, які зробив Огієнко за своє довге життя. Серед них є різні за обсягом і значенням (скажімо, переклад українською Біблії

і редагування «Молитовника», який склав архієпископ Олексій Дородниція). Переклади Івана Огієнка богословських книг і досі вважаються еталонними, а ім'я його – синонімом ідеалу не лише за чистотою української мови, але й за чистотою Православної Віри.

РУХ ДО АВТОКЕФАЛІЇ

Рух до канонічного визнання автокефалії Української церкви Іван Огієнко розпочав, ініціювавши Прохання до Константинопольського патріарха про надання благословення Українській Православній Церкві на автокефалію. У ньому Огієнко по-богословському вмотивував права Української Церкви на автокефалію. Цей лист став чи не останнім важелем для проголошення 1924 року Царгородською Патріархією патріаршого і синодально-канонічного Томосу «Про призначення Православної Церкви на автокефалію». Подане в Томосі Константинопольського патріарха Варфоломія в грудні 2019 року визнання неканонічності підпорядкування Київської митрополії Москві в 1686 році теоретично цілком збігається з огієнківським висновком.

Усе своє життя митрополит поклав на справу відродження незалежності Українського Православ'я на основі його самобутності, соборноправності, первозваності. Заявивши про те, що плекання національних специфік у церковних формах не порушує суті Церкви – православної віри, і на практиці захищаючи Українську Національну Церкву, владику дотримувався сутності православної віри у догматах, канонах, богослужбових правилах.

КАНАДСЬКИЙ ПЕРІОД

Особливо плідним у житті митрополита виявився період пов'язаний з Канадою, зокрема з Вінніпегом. Надзвичайний Собор Української Греко-Православної Церкви обирає його своїм правлячим першоієрархом. Завдяки І. Огієнкові УГПЦ стала митрополією. Церковний Собор 8-9 серпня 1951 року можна вважати епохальним у житті Української Греко-Православної Церкви в Канаді, бо саме з нього почалося формування ієрархії Церкви, що було вкрай потрібним для завершення організації національної Православної Церкви, визнання її автокефалії, прийняття як самостійного феномена всім православним світом.

Крім виконання своїх душпастирських функцій, Іван Огієнко до кінця свого життя був науковцем, педагогом, просвітником. Його наукова потенція у канадський період вражає. Щороку виходить нове дослідження богослова, а інколи – й по кілька. Серед майже 50 солідних науково-богословських монографій митрополита Іларіона справжніми перлинами-витворами національної духовності є праці «Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її» (1953), «Книга нашого буття на Чужині» (1956), «Кирило і Мефодій» (1963), «Українська Церква» (1964), «Дохристиянські вірування українського народу» (1965), «Українська патрологія» (1965). Нарешті, у 1962 році Біблійне Товариство

¹ Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 740 с. С. 110-132; Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.; Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Монографія. К.-Вінніпег (Канада): Pokrovu, 2000. 548 с. та ін.

видало Біблію у перекладі І. Огієнка українською мовою.

У «Книзі нашого буття на чужині» митрополит Іларіон писав: «Де б ми не знаходилися, – чи то вдома, чи на чужині, – ми маємо скрізь свято зберігати все своє рідне, зобов'язані не цуратися нічого свого... Ми мусимо завжди пам'ятати про свого Єрусалима, – про свій рідний край та про все своє рідне, про свою Православну Віру та Україну».

ШЛЯХ ДО СПАСІННЯ

Маючи на меті об'єднання всіх українців у єдину державу на засадах християнської релігії і вбачаючи в цьому шлях до спасіння українського народу, митрополит Іларіон виробив і обстоював свою концепцію національної Церкви. Вона є актуальною і в наш час, коли постало питання активного включення релігійного чинника в процес національного духовного відродження України, формування національної самосвідомості в доведеного загалом до домінування «стану малоросійства» українського народу.

«Вірою батьків» Іван Огієнко оголосив православ'я. Він вважав, що охрещення Руси-України відбулося саме в цю віру. Ще задовго до офіційного акту хрещення 988 року княгиня Ольга з частиною бояр в 955 році запозичила християнство від греків. Сусідські, торговельні, культурні зв'язки з Грецією диктували Україні необхідність прийняття християнської віри в її Східному (Візантійському) варіанті. Оскільки наші предки на час прийняття християнства стояли на досить високому ступені культурного розвитку, то християнізація в Україні була найглибшою серед усіх народів на Сході слов'янства. «Ця глибока християнізація народу, – пише митрополит Іларіон у своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу», – вилилася тут, як про це свідчать навіть чужинці у своїх писаннях, у великій побожності і моральності – цих основних підвалинах духовної християнської культури». Християнство принесло українцям найважливіше – розуміння єдиного Бога, віру в єдиного Бога, Творця і опікуна людства в Всесвіту. Дохристиянські руси-українці сприйняли це надто легко ще до свого офіційного охрещення. Саме воно стало, на думку богослова, основою нашої народної української культури.

СЛУЖІННЯ СВОЄМУ НАРОДОВІ

На думку Івана Огієнка, ще з часів своєї появи Христова Церква була національною, такою, якою заповідав їй бути сам Христос: працювати найперше для свого народу. Для виконання цієї заповіді, зазначає митрополит, Ісус Христос створив чудо знання нових мов, навчив людей говорити ними. Відтак, за І. Огієнком, суттєво Церкви було її національне обличчя, служіння своєму народові.

Українську Церкву характеризує наявність своєї національної місцевої традиції, ідеології, свого розуміння другорядних канонів, способів відправлення богослужіння, наявність великого сонму святих, специфічних форм управління, особливих нагород духовенства, його одягу, форм будівель та ін. Національні риси Української Православної Церкви виявляються, за І. Огієнком, і в тому, що вона активно включилася у процес формування свідомої української нації, вчить вірних любити свій народ, його звичаї, віру, берегти рідну мову, пісню.

Національну особливість православ'я в Україні митрополит Іларіон вбачав також у тому, що її Церква тут є первозваною і апостольською. Святий апостол Андрій, перший архієпископ Константинопольський, патріарх Вселенський, визнаний І. Огієнком українським апостолом, основоположником Української Церкви. І це, на його думку, доводить, що «Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол». Взагалі вчений-богослов пов'язував

появу християнства в Україні-Руси не так із «охрещенням її князем Володимиром», як із місіонерською діяльністю на наших землях апостола Андрія. А оскільки він, як і брат його Петро, є первозваним, то цим самим І. Огієнко певною мірою вирівнював значущість у християнському світі Вітчизняного Православ'я, ставлячи його на один щабель з Римським християнством.

ПРО СОБОРНОПРАВНІСТЬ УПЦ

У своїх наукових розвідках вчений-богослов також аналізував інші національні риси Української Православної Церкви. Насамперед він називає її Церквою-Матір'ю, з якої вийшли Російська і Білоруська Церкви, чим спростовує поширену теорію колицковості Київської Русі щодо трьох братніх народів, єдинонаступництва з боку Московського Царства.

«Іван Огієнко: «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самобутнього народу»»

Віддавна Українська Церква, як і християнська загалом, відзначалась соборноправністю. Відповідно до цього принципу, управління в Церкві, на відміну, скажімо, від Російського Православ'я, де панує цезаропапізм, здійснювалось незалежно від світських властей, і за активної участі світських осіб з правом вирішального голосу. Соборноправність в Українській Церкві означала, що жодний з її ієрархів не правив самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непростимим. Усі церковні посади, що засвідчує її демократизм, були виборні. Ця традиція – від парафіяльного священика до митрополита – зближувала Церкву з народом, робила її демократичною інституцією, пов'язаною з життям людей. Певна рівноправність церковних і світських елементів в Українській Церкві створила унікальне явище – церковні братства, які в суспільному житті виконували роль церковно-культурних і освітніх організацій.

Вивчаючи історію Української Церкви, зокрема її священства, Огієнко вирізняє ще одну національну ознаку Українського православ'я: духовенство – як вище, так і рядове – є національним. Такі славетні фігури, як митрополит Київський Іларіон, Петро Могила та інші одержують в І. Огієнка оцінку високоосвічених людей, що сприяли створенню високої національної культури, еволюції українського народу у свідому національну спільність. Ці

носії Українського Православ'я мали суттєвий вплив на Православні Церкви всього слов'янського світу, зокрема Росії, Болгарії, та Сербії.

За сім століть свого самостійного існування – від 988 до 1686 року – Українське Православ'я набуло чимало рис, які виокремлюють його серед інших форм національного православ'я. Його догматична система, що формувалася переважно в XVI – XVII століттях, викладена в Катехізисах 1595 і 1627 років Степана та Лаврентія Зизаніїв, а також у катехізисі «Визнання віри» (1645 року) Петра Могили. Її не можна ототожнювати із схемою Російського Православ'я, яке вийшло з Українського, але має ряд своїх рис, які, зокрема, закріплені в «Катехізисі» митрополита Філарета Дроздова.

ОКРЕМІШНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Праці І. Огієнка дають підставу для висновку, що рисами, які характеризують саме Українське Православ'я, є демократизм, євангелістськість, народністність, побутовість. Демократизм його виражався насамперед у характерних для нього принципах соборноправності, обиральності всіх церковних посадових осіб з участю в цьому з правом вирішального голосу мирян, у релігійній толерантності, визнанні духу, а не букви новозавітного вчення. Принцип «служити народові – служити Богові» означав не лише залучення до церковного життя світських осіб, а й звернення у богослужбовій і видавничій практиці до народної мови, добродійництво, культурно-освітню діяльність, участь Церкви у законотворчості тощо.

Євангелістськість, як риса Українського Православ'я, витворювалася насамперед у прагненні його духовників у всьому слідувати новозавітним принципам, берегти чистоту віри, а не обряду. Вона виявилася, зокрема, у спробах домогтися апостольського канонічного устрою Церкви, подолати той цезаропапізм, тобто залежність від світських властей, який був закладений у православ'я візантійством і утверджувався опісля Московською Церквою. Митрополит Іларіон наголошує на вірності Українського Православ'я вихідному християнству. Український народ, зауважував він, не схвалив таких грецьких рис християнства, як підхід до Христа і Божої Матері як Царя і Цариці, як уподібнення церковних чинів до імперських, обласних начальників з надзвичайно пишними титулами і рабським їх вшануванням.

Чистоту християнства Українське Православ'я вбачало в чистоті основних християнських догматів. Тому для нього неістотним було те, чи занурюють дитя у воду під час хрещення, а чи ж обливають нею. Важливе саме розуміння догмату хрещення. Чистота християнства, пише І. Огієнко, не в тому, скільки разів треба відкривати і закривати царські ворота, а як розуміти саму св. Літургію.

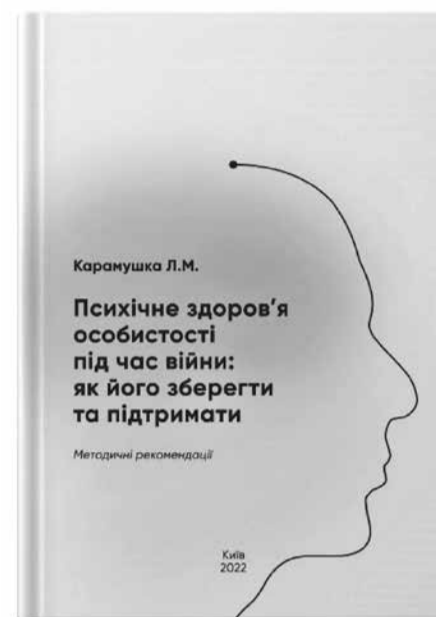
Побутовість Українського Православ'я засвідчує близькість його обрядів до повсякденних умов життя народу, збереження в ньому багатьох обрядово-звичаєвих елементів з народного побуту, зв'язок місяцеслова святих з господарським життям селянина, наявність молитов про всяк випадок тощо. Приділяючи значну увагу проповідницькій діяльності, Українське Православ'я витворило свою систему щоденних проповідей.

Крім названих рис і характеристик національної Церкви, митрополит Іларіон виділяє ще й такі, як своя канонічна територія, окремішність народу, наявність віками вироблених специфічних етнічних ознак тощо. Але найістотнішим для визначення національності, зокрема української, Церкви, на думку митрополита, є мова релігійного життя. Вона – найкоротший і найпрактичніший шлях людини до Бога. Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації немає державності.

Для професора Івана Огієнка пріоритет національної ідеї очевидний. Бог і Україна – ось цінності, на яких будується наше буття. Так розбудувуймо його активніше!

Актуально

Зберегти психічне здоров'я під час війни

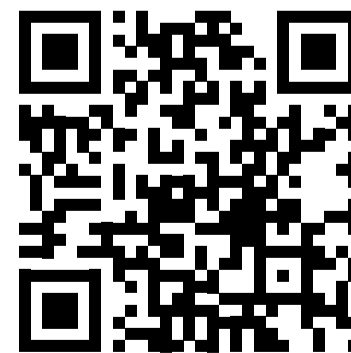
В Інституті психології імені Г.С.Костюка НАПН України підготовлено посібник: Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.

Методичні рекомендації представляють читачеві сутність психічного здоров'я особистості, його структуру та значення в умовах війни; основні складники психічного здоров'я особистості (протидія стресу, взаємодія із соціальним оточенням, включення в корисну професійну та волонтерську діяльність, здійснення самореалізації). Описано рівні та форми психологічного втручання для підтримання та збереження психічного здоров'я (особистості, групи, організації та громади) в умовах війни.

Рекомендації підготовлено на основі аналізу літературних джерел і досвіду діяльності авторки як психолога в одному із волонтерських центрів під час російської агресії. Зокрема, наведено приклади медіаресурсів, підготовлених авторкою, та результати проведеного нею опитування вимушених «внутрішніх» переселенців.

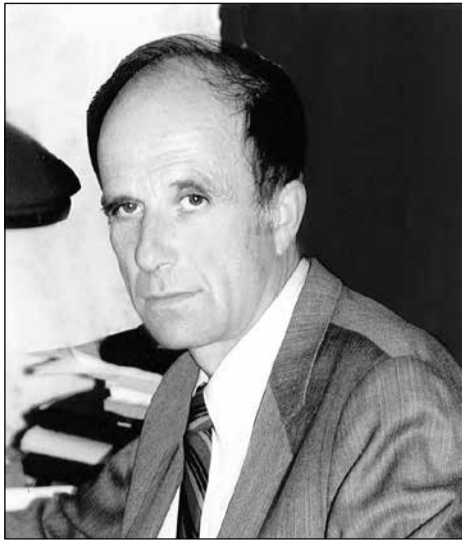
Посібник розраховано на практичних психологів, керівників та персонал волонтерських центрів, а також усіх, хто цікавиться проблемами підтримки та збереження психічного здоров'я в умовах війни.

Завантажити посібник можна за посиланням:

<https://lib.iitta.gov.ua/730974/>

Пресслужба НАПН України

Юрій МАЛЬОВАНІЙ,
член-кореспондент НАПН України

Одним із найважливіших і найскладніших завдань школи було і залишається формування світогляду – світосприймання, світорозуміння, вибудованої на цій основі системи життєвих цінностей і принципів поведінки. Невід'ємним складником світогляду є образ світу, який формується у свідомості людини від першого дня її життя. Хоча деякі вчені вважають цей термін не зовсім науковим, але, на мій погляд, він найбільш точно відповідає змісту поняття, яке позначає. У кожної людини цей образ суцільно індивідуальний, неповторний, єдиний, як рогівка ока, яким вона дивиться на світ. Але починається його формування у кожного однаково – із сприймання і пізнання навколишнього середовища, що оточує людину, і українською має влучну назву – довкілля. Воно простягається від билець дитячої колиски і порога батьківського дому і залежно від масштабів розгляду може сягати до межі двору, вулиці, населеного пункту, регіону, країни, охоплювати врешті увесь світ. Людина живе в довкіллі і разом з іншими людьми складає його невід'ємну частину. Довкілля – середовище життя людини як особистості і як біологічного виду. Для того, щоб це життя було комфортним і успішним, а не перетворилося на виживання, воно має вибудовуватися у гармонії з довкіллям. А для цього необхідно добре знати об'єктивні закони, яким підпорядковуються усі процеси, що відбуваються в довкіллі, і які визначають напрями його еволюційного розвитку.

Істотним складником довкілля є жива і нежива природа. До чого може призвести погане знання або ж ігнорування законів природи, яскраво ілюструють явища і події, які все частіше спостерігаються у різних кутках землі або навіть у масштабах планети, і які становлять загрозу існуванню цивілізації. Людство нарешті усвідомило катастрофічність ситуації і б'є на сполох, пропонує різні шляхи виходу з кризи. Серед них – досі далеко не пріоритетний і не до кінця усвідомлений як найбільш ефективний і надійний – шлях виховання людини з новим світоглядом, світоглядом гуманіста і творця, а не руйнівника і споживача.

У вітчизняній педагогіці ще понад двадцять років тому обґрунтовано, змодельовано і доведено до впровадження на рівні технології педагогічну систему формування природничонаукового складника такого світогляду, яка має промовисту назву «Довкілля». У цій системі вперше з такою повнотою реалізовано принцип інтеграції змісту природничої освіти, що забезпечує сприймання й усвідомлення учнями картини світу як певної цілісності, де все взаємопов'язано і підпорядковано загальним законам природи, згрупованим у три висхідні системи: законів збереження, законів спрямованості природних процесів до рівноважного стану, законів періодичності. Досвід показує, що всі специфічні закони, що вивчаються у шкільних природничих предметах (фізиці, хімії, біології, фізичній

Відродити і зберегти «Довкілля»

географії), можна пояснити і, як наслідок, об'єднати на основі названих трьох узагальнених законів. Останні, таким чином, можуть бути системотвірним фактором для змісту природничої освіти. У 1-6 класах цей зміст у технології «Довкілля» реалізовано в інтегрованих курсах, у 7-9 класах гімназії – у традиційних шкільних природничих предметах, у 10-12 класах ліцеїв – залежно від профілю закладу. Ознайомлення учнів, починаючи вже з початкових класів, на доступному рівні з найбільш загальними законами природи і їх проявами у повсякденному житті, в довкіллі, як засвідчив багаторічний досвід реалізації зазначеної технології навчання, сприяє подоланню одвічного недоліку загальноосвітньої підготовки – розпорошеності знань, тому й забезпечує формування в учнів цілісної природничонаукової картини світу. Освітній ефект програми підсилюється специфічною методикою реалізації її змісту, спрямованою на творчий розвиток дитини, формування різних складників її мислення, підвищення інтересу до пізнання дійсності. Про особливості цієї методики яскраво промовляють навіть назви інтегрованих курсів, пропонує для вивчення: «Спостерігаю довкілля», «Запитую довкілля», «Пояснюю довкілля», «Досліджую довкілля».

Свого часу за технологією «Довкілля» навчалися учні майже третини шкіл України. У 2000 році Міністерством освіти і науки

від традиційних монопредметів, видається доцільним здійснення експертизи програм і підручників із цих курсів спеціально для цього створеними комісіями з дотриманням єдиних критеріїв і підходів, чого нині, коли цілісний інтегрований курс окремо розглядають і оцінюють кілька предметних комісій, кожна зі свого погляду, досягти не вдається.

І друге. Нам, очевидно, не завадило б більш уважно і бережно ставитись до наших педагогічних надбань, ефективність яких підтверджена практикою, і робити все для того, щоб вони продовжували слугувати вітчизняній освіті.

Утім, сподівання на повернення «Довкілля» в школу залишаються. Уже схвалено модельні навчальні програми з довкілля для початкової школи, триває підготовка відповідних підручників, які, маємо надію, задовольнять і експертів, і, головне, тих, кому вони призначені – учнів і їхніх наставників. А вже мав рацію академік С.У. Гончаренко, коли стверджував, що ця інноваційна технологія «доводить, що успіх запровадження нового змісту освіти залежить значно більше від технології його реалізації, ніж від самого змісту. Це, безумовно, технологія майбутньої школи, яка заслуговує на увагу науковців і вчителів, на підтримку всіх, хто зацікавлений у вітчизняній освіті».

України спільно з НАПН України вивчено результати навчання і переконливо засвідчено низку переваг цієї технології над традиційним навчанням. До них віднесено її сприяння високому темпу інтелектуального розвитку дітей, гармонізації вербальних і невербальних складників мислення школярів. Відзначено її суттєвий вплив на розвиток особистості школяра, який особливо виявляється у її мотиваційній, емоційній і ціннісній сферах. У школярів успішно формується здатність до цілісного сприйняття явищ і відповідних наукових понять. Зроблено висновок, що одним із найважливіших результатів застосування освітньої технології «Довкілля» є зміна ціннісних орієнтацій дітей щодо світу й самого феномену життя.

Як не прикро констатувати, але в Новій українській школі «Довкілля» місця поки що не знайшлося. Немає згадки про нього в типових освітніх програмах для початкової школи, не «прорвалася» ця технологія через експертні кордони і в 5-6 класи. Не буду тут аналізувати висновки експертних комісій, які розглядали подані авторами модельні навчальні програми для 5-6 класів, але два принципові зауваження вважаю за потрібне висловити. Перше стосується експертизи матеріалів інтегрованих навчальних предметів (курсів), які набувають усе більшого поширення в школі. Беручи до уваги специфічні відмінності інтегрованих курсів

Післямова

У будь-якого твору є автори. Є вони і в «Довкілля». Головний із них – **Віра Романівна Ільченко**, академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, яка очолює відділ інтеграції змісту загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України. За освітою вчителька фізики середньої школи. За покликанням – берегиня довкілля природного і довкілля людських душ, активний поборник освіти, що формує у молоді життєствердний національний образ світу (її термін). Світу чистого і чесного, де панує любов до людей, до своєї землі, до її природних і духовних багатств, які мають бути збережені і захищені за всяку ціну, за потреби навіть ціною власного життя. Як це зробив її чернібильський учень **Володимир Правик** з командою вогнеборців, безстрашно кинувши виклик розлученому атому, що нищив усе живе на своєму шляху. Як це роблять нині тисячі хлопців-героїв в окопах святої війни за нашу незалежність і свободу. Цьогоріч у липні Віра Ільченко має славний день народження. Щиро доєднаймося до адресованих їй побажань ще однієї славної українки **Марії Чумарної**:

Святяться ім'ям своїм сущим,
А ми вас хоч словом зігрієм.
На многії літа грядущі –
Лиш Віра, Любов і Надія.

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка

«Та не кажи добрим людям, що є в тебе мати...»

Ментальна Тарасова засторога щодо москалів з'являється в перших рядках поеми «Катерина» (кінець 1838 року – початок 1839 року).

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...

Через десяток рядків поет повторив:
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Згнуцаються вами.

Так одразу територія – Московщина, та її населення – москалі, набувають недобрих, ворожих ознак... У листі до старшого брата Микити Шевченка від 15 листопада 1839 року Тарас Григорович просив:

«...Як тільки получивши моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому».

Бо москалі, чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати,
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь-ласкав, а не по-московському... Не забудь же, зараз напиши письмо – та по-своєму».

Отже, уже в першому відомому нам Шевченковому листі, де згадуються москалі, що говорять «по-московському», постає значно ширша проблема, ніж лихо від них для чорнобривих українців, а саме: проблема рідної мови, рідного слова, що в Московщині можна почути хіба листовно – «через папір»... Ось і долю Шевченкову цими словами визначено, і причетність Москви до неї... Між іншим, одержавши від брата листа, Шевченко дорікав Микиті Григоровичу: «...Я твого письма не второпав, чортзна по якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському – ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським». Отже, з цих Шевченкових листів постає національний поет, який усьому світові доведе, що малороси – українці! – здатні говорити «по-своєму», а не «по-московському».

Кохання з москалями у поемі «Катерина» фактично є тяжким гріхом, за що суворо карають люблячі батьки (!). Вдумаймося в нещадні материнські слова:

Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годиницька,
Що ти народилася!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер – москалеві...

Ці рядки з «Катерини» за великим рахунком уже передбачають «Розриту могилу», «Чигрине, Чигрине...», «Великий льох» та інші антимосковські поезії Шевченка. Не випадково в умовах незалежної України в шевченкознавстві виразно виявилось алгоричне прочитання поеми, за яким образ Катерини, як і образи інших згнаних жінок у наступних поетових творах,

Тарас Шевченко: «А москалі і світ Божий в путо закували»

Чимало років «гуляє» в Інтернеті такий вірш:

Отак подивився здала
На москаля –
І ніби справді він людина...

Хльосткі, насмішуваті рядки, що з часом актуалізувалися й нині, в умовах агресивної війни Росії проти України, звучать особливо дошкульно. Трапляються й розширені, не менш круті версії, що їх виметикували охочі співавтори. Все б нічого, та, на превеликий жаль, усі вони видаються за... Шевченкові тексти. Ось і цього року на день народження Кобзаря одна з обласних організацій офіційно сповістила, що «записала відео, де було продекларовано вірш Тараса Григоровича Шевченка "Оттак подивився здала на москаля"».

узагалі символізують гірку долю України, поневоленої, приниженої Московщиною. Саме таке, глибинне, прочитання Шевченкової «Катерини» дає змогу побачити й зафіксувати народження народного Пророка, котрий називав ключову загрозу державності України й фактично показував, у якому протистоянні можна, говорячи словами Івана Франка, «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю...».

Усе, що пов'язано з покриткою Катериною, – одна з тих сокровенних дум і тем, які пронизують усю творчість Шевченка. В одному з останніх його віршів (кінець 1860) гірко пролунало: «Дівчаток москалі укралі...»

І ще вкрай важливо. Більш як через двадцять років після «Катерини» й за чотири місяці до смерті Шевченко пише вірш-ескіз «Титарівна-Немирівна», в якому ставить концептуальні крапки в цій болючій для нього темі. Героїня з «українського почесного роду», гордюючи земляками... Втім читаємо:

Титарівна-Немирівна
Гаптує хустину.
Та колише московщени,
Малую дитину.

Титарівна-Немирівна
Людьми гордувала...
А москаля-пройдисвіта
Нищечком вітала!

Титарівна-Немирівна...
Почесного роду...
Виглядає пройдисвіта
Москаля з походу.

Такою насправді була і залишилася Шевченкова нещадно-нищівна характеристика москаля-пройдисвіта, заповідально поєднана зі злом і чужим світом. А що взагалі може бути страшніше в поетових устах? Виявляється може! «Малую дитину» від москаля, котру Шевченко в «Катерині» називав «московським сином», тепер поет сприймав як... «московщени»... Вважається, що це означення «е насмішуватим за сутністю». Неважко переконатися, що в загальному Шевченковому поетичному контексті воно виглядає значно жорсткішим... Очевидно, Кобзар передав ненародженим українцям історичні смисли-одкровення, що повністю і страшно розкриваються в апокаліптичних ситуаціях, як от нині, коли москаль у збройному поході на Україну...

Інша річ, що, вивільнену з імперії, незалежну Україну Шевченко бачив у мирних стосунках із Росією: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краєць, нехай судять люди». В останньому реченні чувається мені невідгубна віра поета, що в незалежній державі українці покажуть, в якій саме країні людям краще жити.

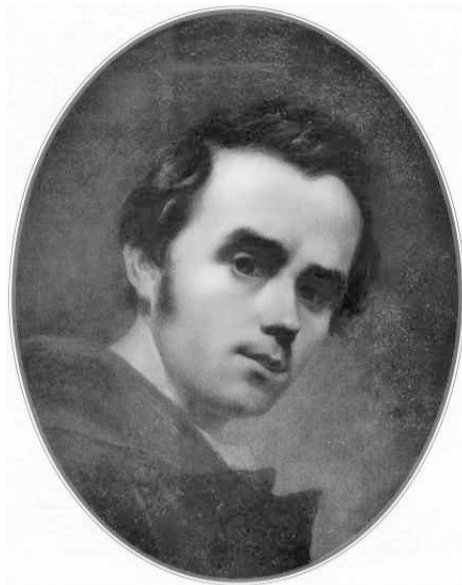
«Щоб не робили москалі труни із дерева чужого...»

Тепер – кілька коротких, але повчальних звершень до деяких поезій Тараса Шевченка, в яких особливо гостро й несподівано виявляється тема москалів...

Здається, непередбачено згадується москаль в поезії «Гоголю» (1844). Читаємо спочатку фрагмент:

Не заріже батько сина
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України.

Володимир Короленко, який писав, що в

юності «знайомство з творчістю Шевченка – це була любов і захоплення», зізнавався: «Цей чотиривірш глибоко застряв у мене в мозку». Письменник не зміг тоді прийняти Шевченковий трагічний мотив... Свого часу Михайло Грушевський зауважив, що в устах Короленка, для котрого гуманний, етичний момент був провідним мотивом творчості, це суперечило гуманному тону його поезії. Грушевський переконливо показав, що Шевченко шукав передусім моральних, етичних вартостей в історії України й зневажливо відкидав зверхній блиск і «славу куплену кров'ю»...

Звертаючись до Миколи Гоголя, поет асоціював із його повістю «Тарас Бульба», в якій батько вбиває сина-зрадника. Та, головне, йшлося про легендарний епізод із часів Коліївщини – вбивство Іваном Гонтою синів-католиків, відображений у Шевченковій поемі «Гайдамаки». Втім справді моторошна сцена з поеми так само безмежно далека від оспівування жорстокості й національно-релігійного розбрату, як шекспірівський Макбет від пропаганди насилля. Короленко не сприйняв того, що в Шевченкових рядках із вірша «Гоголю» насправді немає, кажучи його словами, «пекучої туги» за синовивством заради України. А що насправді глибоко хвилювало Шевченка? Цитуємо наступні, за вже наведеними, рядки:

Не заріже – викохає
Та й продасть в різницю
Москалеві.

Нагадаю, що різниця – це приміщення, де забирають худобу і птицю на м'ясо, тобто, бойня... Таким чином, у цьому Шевченковому контексті москаль постає в іпостасі абсолютного зла для будь-якого сина будь-якого батька-українця. Звісно, що віддати його москалеві було ще більше неприпустимо, ніж повернути Тарасового сина Андрія з «Тараса Бульби» польської шляхті...

Йдемо далі. У засланчому вірші «Не гріє сонце на чужині...» (кінець червня – грудень 1847 року) поет передає свої скорботні страждання в Орській фортеці, нарікає на те, що «Нігде не весело мені, / Та, мабуть, весело й не буде...» і все-таки йому хотілося б аби «хоч крихотку землі / Із-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли...»

Хотілося б... Та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого...

Тобто, Кобзар, який уже написав свій Заповіт українцям, не дозволяв собі в особливо тяжкі

Раджу вигадникам не збивати людей з пантелику: не творить за Тараса Шевченка, краще сумлінно вивчайте його...

Адже саме Кобзар визначив історичний дискурс москаля² в долі України, розкрив його ментальну сутність емоційно й глибоко, всебічно й вичерпно, переконливо й правдиво... Так от, слова «москаль» і «москалі» Тарас Шевченко вживав п'ятдесят п'ять разів, а ще понад сорок – «москалеві», «москалевою», «москалеву», «москалика», «москалики», «москалів», «москаля», «москалям», «москалями», «москалях»... Цієї сотні поетичних визначень було досить, щоб Шевченкове сприйняття москаля увійшло до цивілізаційного коду нації, стало наснагою до боротьби й оберегом українців...

морально й фізично перші місяці заслання навіть помислити здатися, лягти в чужу землю в чужій москальській труні...

Вже у наступному вірші – «Сон» («Гори мої високі...»), – що датується тим же часом, читаємо вирішальні слова Тараса Шевченка, які стали гімном його життя та творчості й допомогли йому вистояти в москальському засланні:

Як так її, я так люблю
Мої Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Ці вогненні рядки Шевченко написав у віці Ісуса Христа. Кобзар ніби хотів завершити формулювання головної максими свого життя, піднести її до найвищої, незваної досі вершини духовного самозречення. Пам'ятаймо, що це написав поет, «чий глибоко християнські переконання не підлягають ані найменшому сумніву» (Ольес Гончар), написала віруюча людини, для якої Бог уособлює правду, волю і славу на всім світі:

Не нам на про з Тобою стати!
Не нам діла Твої судити!

Але, говорячи словами Вячеслава Чорновола, «любов до України сягала в Шевченка таких верховіть, коли задля її кращої долі можна було ставати на про з самим Богом...».

На протилежному полюсі духовного ества поета палахкотіло неприйняття Московщини, царизму, його вселенської загарбницької суті, ненаситності завидючих очей і загребущих рук москаля...

У містерії «Великий льох» (1845) є такі гарячі рядки:

Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити.
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

Ця болюча тема з особливою силою вибухає в поемі «Кавказ» (1845) гнівним сарказмом щодо москалів, з вини яких у загарбницьких війнах сліз і крові

Не ріки – море розлилось,
Огненне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава.

Не має сумніву, що цей хоча й вимовний, але бездонний поетів біль, який рвав серце, вкоротив йому життя. За два роки до смерті в поемі «Невольник» (1859) сорокап'ятирічний Шевченко видихнув із глибини збленої душі:

Ляхи були, усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ Божий
В путо закували.

Нарешті про дивовижний вірш, написаний у засланні, на Косаралі наприкінці 1848 року:

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий,
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу; і пишу.
Віршуну нищечком, грішу.

Вражає ця згадка про подушну податок – основний прямиий податок у Російській імперії, що в Україні стягувалася з другої половини XVIII століття до 1887 року; вона відразу пов'язує біду та печаль заслання саме з імперією.

Бог зна колишній случаї
В душі своїй перебираю
Та списую; щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу. Лютий злодій
Впирається-таки, та й годі.

Здається, найменш акцентований у шевченковстві, по суті, антиросійський вірш. Адже москаль – «лютий злодій», який «впирається-таки» в святая святих – українську душу, фактично виявляє себе першопричиною поетових страждань і ширше – національного нещастя.

«До москалів – москалики, тільки застогнало, пішли в землю...»

У Шевченковій поемі «Сон» (Комедія) двічі згадуються москалі, котрі «моштрувались»¹ в імперських столицях. Украй ненависне для поета заняття, бо воювали вони за того, хто «неситим оком / За край світа зазирає, / Чи нема країни, / Щоб загарбать...» В цьому контексті наведу мало поширений документ про те, як оцінювали-переказували антицаристський зміст поеми Кобзаря служачи канцелярії III відділу – вищого органу таємної політичної поліції, котрі беззастережно визнавали, що писав «Шевченко, люблячи полум'яно свою батьківщину, Малоросію...»:

«Із рукописних його творів більше вартій уваги за шкідливим спрямуванням вірш його "Сон". Тут Шевченко уявляє себе уві сні й перенесеним спочатку в Сибір, потім у Москву і, нарешті, у С.-Петербург. У Сибіру він бачить злочинців у рудниках і в ланцюгах, які гинуть під ударами покарань; у Москві описує виснаження військ на параді, а в С.-Петербурзі – зібрання у палаці. У зібранні сьому, за його словами, чекали на государя імператора з трепетом, і коли він вийшов, усі вельможі мовчки оточили його; розмова йшла про вітчизну, петлиці й останні маневри; кожний намагався стати ближче до імператора, щоб удостоїтися отримати від нього ляпаса чи хоч би пів ляпаса; государ підійшов до найстаршого, ткнув йому в обличчя; вельможа, зі свого боку, ткнув наступного за ним, цей – наступного, і, таким чином, стусан зверху обійшов усіх – від першого до того, який стояв біля дверей; а в зібранні розляглося: ура, ура, ура! В іншому місці козаки висловлюються у нього: "О царю поганий, царю проклятий, лукавий, аспиде неситий!" (Точно цитували жандармські канцеляристи поета! – В. М.). Шевченко вдається до всіх ідічних і пасквільних виразів, де тільки торкається государя імператора і взагалі росіян. У кінці "Сну" він уявляє себе перед пам'ятником, спорудженим Петру I-му Катериною II, і виливає жовч свою, як на того, так і на іншу, кажучи, що Петро I придушив свободу Малоросії, а Катерина II довершила почате ним».

Це той перший, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доканала
Вдую сиротину...

Погодьтеся, що навіть у тодішньому реферативно-канцелярському викладі Шевченкового твору багато правдиво-повчального для сучасного московського «государя-імператора».

Поготів, обов'язково варто перечитати в Москві кінцівку геніально-пророчої поеми «Сон», в якій навколо царя-медведя провалюються-пропадають і старшина пузата, і менші, зовсім дрібні, та й челядь... А той кинувся...

До москалів – москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю...

Шевченко знову нагадує: «Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тузу, а молитесь Богу і рабуйте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь».

На фото:
Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840.

¹ У XVII–XIX століттях москалями називали солдатів російської армії. У Словнику Шевченкового знайомого Володимира Даля москаль трактується як «солдат, військовослужбовець». До речі, з такими характеристиками застереженнями: «От москаля, хоть полы отрежь, да уйди!»; «С москалем дружись, а камень за пазухой держи!»; «Москаль — мошенничать, обманывать в торговле».

² Москаль – неофіційна назва росіянина (Шевченко ніколи не вживав терміну «росіянин»), мовне вираження етностереотипу, що має негативну конотацію.

Олександр МІХНО,
директор
Педагогічного музею України,
доктор педагогічних наук

110 від дня народження Марії Підтиченко (1912–1991), української педагогині

Народилася Марія Максимівна Підтиченко 6 червня 1912 в с. Черноглазівка на Дніпропетровщині. Після закінчення сільської трудової школи в 1930 вступила на історико-філософський факультет Харківського державного університету. У 1934 розпочала головну справу свого життя – педагогічну діяльність. Викладала філософію у вишах Дніпропетровська: Металургійному (1934–1936) та Хіміко-технологічному інститутах (1936–1940). Під час Другої світової війни брала участь у створенні молодіжних партизанських з'єднань, в організації і проведенні радіомовлення на окупованій ворогом території.

У листопаді 1945 у Парижі розпочав роботу перший Міжнародний жіночий конгрес, що заснував Міжнародну Демократичну Федерацію Жінок (МДФЖ) з метою захисту економічних, соціальних і політичних прав жінок, встановлення в усьому світі справжньої демократії і рівноправ'я. Марію Підтиченко було обрано до Генеральної ради виконавчого комітету МДФЖ від СРСР і України. Вона працювала разом із Ежені Коттон, Цолою Драгойчевою, Долорес Ібаррурі та іншими представницями жіночих організацій світу.

На сесії Генеральної Асамблеї ООН 1958 у США М. Підтиченко була членом делегації жінок України. Вона була серед засновників і керівників Київської міської, а згодом і республіканської організацій товариства «Знання» і все життя тут працювала.

Але головною у житті Марії Підтиченко була науково-педагогічна робота. У 1946–1949 у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка вона є членом кафедри суспільних наук журналістського відділення філологічного факультету. Там само у 1947 захищає дисертацію з філософії, отримує звання доцента. Далі завідує кафедрою філософії в Київському державному інституті театрального мистецтва

Червень-липень 2022. Постаті

ім. І.К. Карпенка-Карого (1948–1950, 1954–1956).

Упродовж 1956–1970 Марія Підтиченко – ректор Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова). В атмосфері творчого пошуку колектив викладачів інституту під її керівництвом спрямовував свої зусилля на оновлення навчального процесу, насичення активними формами, методами, засобами навчання. Зусиллями ректорату педагогічну практику студентів стали розглядати як важливу ланку загальної підготовки майбутнього вчителя. Велика кількість методичних посібників, виданих педагогами-методистами інституту, запрошення досвідчених вчителів, директорів шкіл для читання лекцій студентам з питань педагогічного досвіду, поїздки в Павлівську школу до Василя Сухомлинського – це дієві кроки до практичного оволодіння професією вчителя.

У творчому доробку М. Підтиченко – наукові праці з психолого-педагогічних проблем вищої школи і педагогічної теорії, суспільно-політичного життя країни і міжнародного жіночого руху.

Померла Марія Підтиченко 28 липня 1991.

175 років від дня народження Олександра Барвінського (1847–1926), українського вченого, педагога

«Виховання і наука молоді справ самосвідомого народу. Ніяке питання не дотикає народностей так чутливо, як питання науки, бо в заведеннях наукових можуть засіви будищини народу або дозрівати, або зникнути в корені». Ці слова належать Олександрю Григоровичу Барвінському, українському громадсько-політичному діячеві, історичу і педагогу. Народився він 8 червня 1847 в селі Шляхтинцях, неподалік Тернополя, в родині священника УГКЦ. Початкову освіту отримав у місцевій сільській школі, а закінчивши Тернопільську гімназію, 1865 вступив на філософський факультет Львівського університету. У студентські роки очолював львівський осередок «Громади», співпрацював з українськими періодичними виданнями «Правда», «Мета», «Русь», «Русалка».

Після закінчення університету О. Барвінський викладав у гімназії Бережан, з 1871 став старшим учителем Тернопільської чоловічої учительської семінарії, з 1888 – професором державної учительської семінарії у Львові. Педагогічну діяльність поєднував з громадсько-просвітницькою: засновував читальні по селах Тернопільщини, де сам виступав з лекціями, організовував народні концерти, етнографічні виставки з

метою утвердження української національної ідеї.

Велика заслуга О. Барвінського – у заснуванні та активізації роботи в Тернополі філії товариства «Просвіта», «Українського педагогічного товариства», головою якого він був у 1891–1896. В 1886 заснував видавництво «Руської історичної бібліотеки» (вийшло 24 томи). Педагог написав важливі для формування національної свідомості українців підручники: «Виїмки з українсько-руської літератури» (1901), «Історія України-Руси» (1920), «Коротка історія українського народу» (1926) та ін.

За активної участі О. Барвінського було реорганізовано Товариство ім. Шевченка в Наукове товариство імені Шевченка (1892). Барвінського обирали головою Товариства у 1893–1897, до часу, коли керівництво перейняв Михайло Грушевський. За редакцією О. Барвінського вийшли перші томи «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка». Пізніше він був головою мовної та археологічної комісії Товариства і залишався на цій посаді до самої смерті.

Очолював О. Барвінський Державний Секретаріат освіти і віросповідань Західно-Української Народної Республіки в уряді Костя Левицького (з 9 листопада 1918 до 4 січня 1919).

Помер О. Барвінський 25 грудня 1926 у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

У фондах Педагогічного музею України зберігається «Руска читанка для висшої гімназії», укладена О. Барвінським (Львів, 1871). З електронною копією видання можна ознайомитися за посиланням: <https://cutt.ly/pJQVFt>

140 років від дня народження Романа Цегельського (1882–1956), українського фізика, педагога

Роман Цегельський народився 12 липня 1882 в м. Кам'янка-Струмилова на Львівщині у сім'ї греко-католицького священника Михайла Цегельського. Навчався в Українській академічній гімназії у Львові, яку закінчив з відзнакою. У 1900 вступив до Львівського університету на математично-природничу відділення філософського факультету. Після другого курсу перевівся до Праги, а згодом – до Чернівців, де пройшов кілька університетських курсів, серед яких були фізика, математика, хімія, педагогіка, і 1904 отримав диплом з відзнакою. Після закінчення університету працював учителем фізики в українській гімназії в Тернополі та учительської семінарії в Чернівцях. У 1911 Чернівецький університет присвоїв йому звання доктора філософії.

У 1914 Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ) обрало його своїм дійсним членом, де він плідно

працював, зокрема 16 років дійсним членом управління та понад 12 років – секретарем. Під час Першої світової війни емігрував з родиною до Відня, де читав лекції в Третій державній семінарії, що евакуйовувалася зі Львова.

У 1918 повернувся до Чернівців, згодом був директором реальної школи в Тернополі. З 1919 по 1925 рік бере участь в організації Українського таємного університету, в якому завідує кафедрою та читає курс експериментальної фізики.

До початку Другої світової війни працює в різних педагогічних закладах. Паралельно працює у математично-природописно-лікарській секції НТШ, цікавиться проблемами експериментальної фізики, теорії відносності та впорядкування наукової термінології. Свої праці друкує у «Віснику НТШ» та в інших журналах. Більшість його науково-популярних праць опубліковано у «Літературно-науковому віснику», що виходив у Львові. Р. Цегельський – автор шкільних підручників з математики і хімії, популярно-наукових статей, розробник української хімічної термінології («Про українську хемічну термінологію», 1928).

З розпуском НТШ в 1940 Роман Цегельський майже перестав писати наукові праці та зосередився на педагогічній роботі. Його запросили на посаду професора та керівника кафедри фізики і математики у Львівському педагогічному інституті та водночас за сумісництвом – професора фізики у Львівському університеті імені Івана Франка.

У лютому 1953 родину Цегельських вивезли до Казахстану, у місто Теміртау, де будувався металургійний комбінат. Через брак педагогічних кадрів йому пощастило влаштуватися там учителем фізики і математики. У липні 1954 його реабілітували, і він повернувся на посаду доцента та завідувача кафедри фізики у педагогічному інституті. Однак 3 жовтня 1956 вчений помер внаслідок трагічного випадку. Похований на Личаківському цвинтарі.

175 років від дня народження Олександра Стефановича (1847–1933), українського політичного, церковного та освітнього діяча

Олександр Стефанович народився 17 липня 1847 в Озерянах (нині Івано-Франківська обл.) у родині священника. Початкову освіту здобув у школі отців Василіян у Бучачі, яка тоді була німецькомовною, а з 1860 продовжив навчання у Станіславській гімназії. 1865 разом з іншими гімназистами старших класів став ініціатором створення таємного українського товариства «Громада», яке мало на меті ознайомлювати молодь з українською історією, літературою.

Після закінчення гімназії 1867

вступив на богословське відділення Львівського університету, де навчався упродовж двох років, а ще два наступні студіював богослов'я у Віденському університеті. 1873 був посвячений в духовний сан і склав іспит на катехита середніх шкіл, а вже наприкінці того ж року обіймав посаду вчителя релігії у жіночій і чоловічій учительських семінаріях у Львові. В семінарії викладав до 1907, після чого вийшов на пенсію.

Паралельно з педагогічною провадив науково-дослідницьку діяльність. У 1877–1879 опрацював українську бібліографію й опублікував її у «Слов'янському бібліографічному Збірнику». 1878 написав підручник для середніх шкіл «Історія християнсько-католицької церкви».

1880 став одним із засновників щоденника «Діло». Вже у першому числі газети опублікував статтю про потребу й важливість відкриття бурс для українського народу. На сторінках «Діла» вміщував численні праці та матеріали з різних актуальних проблем у сфері педагогіки та шкільництва. Також співпрацював із часописами «Наша Школа», «Нива» і «Свобода», був членом редколегії спеціалізованого педагогічного часопису «Газета Шкільна» (1875–1879).

1883 о. Олександр Стефанович був одним із засновників Руского товариства педагогічного (від 1912 – Українського педагогічного товариства, від 1926-го – «Рідна Школа»). Того ж року взяв активну участь у започаткуванні національно-політичної організації «Народна Рада», що визначала своєю головною метою розвиток українства – «самостійної народності, окремішньої від польської і російської». Згодом увійшов до Української національно-демократичної партії і упродовж десятиліть був членом її Народного комітету.

Напередодні Першої світової війни опікувався справою львівської української школи ім. Маркіяна Шашкевича. Після війни надалі докладав значних зусиль для розвитку шкільництва та національно-патріотичного виховання української молоді й, навіть будучи у доволі похилому віці, провадив боротьбу за український характер шкіл.

Помер Олександр Стефанович 23 травня 1933 у Львові.

170 років від дня народження Володимира Науменка (1852–1919), українського педагога, громадсько-політичного діяча, директора Педагогічного музею (1917)

Володимир Павлович Науменко народився 19 липня 1852 на Чернігівщині. Освіту здобув у 2-ій київській чоловічій гімназії та на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира. Із початку 1870-х років і до кінця життя В. Науменко – активний учасник українського руху. Він належав до складу Старої громади,

був членом київської «Просвіти», редактором і видавцем провідного українського часопису «Київська старовина», засновником Українського наукового товариства в Києві. Саме за його ініціативи та активної участі побачив світ «Словник української мови Бориса Грінченка» (Київ, 1907-1909).

Із початком Української революції 1917-1921 рр. В. Науменко був серед засновників Української Центральної Ради та керував її роботою до приїзду Михайла Грушевського. З 14 листопада по 14 грудня 1918 обіймав посаду Міністра освіти та мистецтв в уряді гетьмана Павла Скоропадського. На посаді міністра виступив одним із організаторів Всеукраїнської академії наук. Сам П. Скоропадський ставився до Науменка з великою повагою: «Новий міністр освіти був особливо видатною постаттю в новому кабінеті. Людина надзвичайно культурна, відомий педагог поміркованих поглядів, який любив Україну. Мені завжди дуже подобалися його доповіді, оскільки я вбачав у ньому світлу ідейну особистість».

Із професійної точки зору Володимир Науменко реалізував себе насамперед як педагог. Одразу після закінчення університету він почав викладати у своїй рідній 2-й київській гімназії, згодом у Фундуклеївській та Ольгинській жіночих гімназіях, Колегії Павла Галагана, Київському Володимирському кадєтському корпусі. Вершиною його педагогічної діяльності стало заснування у 1905 власної приватної гімназії, яка розташовувалася в будинку на вулиці Ярославів Вал, 25, і мала програму, адаптовану до тогочасних державних гімназій.

В історію української педагогіки В. Науменко увійшов не лише як учитель-практик, але й як методист-новатор і теоретик. Майже щороку від різних земських управ йому надходили запрошення очолити літні вчительські курси і він не відмовлявся; систематично проводив методичні заняття з учителями недільних шкіл Київського товариства грамотності, головою якого він був у 1897-1907. Тривалий час його запрошували перевіряти знання вихованців київських дитячих притулків. Ці своєрідні іспити В. Науменко перетворював на зразкові уроки не лише для учнів, а передусім для вчителів і вихователів.

У першій половині 1917 В. Науменко був директором Педагогічного музею. Вчений прагнув перетворити музей на науково-просвітницький центр українського вчителства.

За свою проукраїнську діяльність Володимир Науменко став жертвою більшовицького «червоного терору». 7 липня 1919 чекісти заарештували діяча, а вже наступного дня розстріляли.

Похований В. Науменко у загальній могилі на Лук'янівському цвинтарі Києва. Посмертно реабілітований 13 грудня 1991.

140 років від дня народження Ярослава Гординського (1882-1939), українського літературознавця, перекладача, педагога

Ярослав Дмитрович Гординський народився 22 липня 1882 в селі Шкло (нині Яворівського району Львівської області). Навчався у Львівській академічній гімназії, з 1900 по 1904 – в університетах Відня та Львова. Працював учителем у гімназіях Львова, Коломиї, де викладав

українську та класичні мови. В 1910 отримав ступінь доктора філософії. У 1920-х був викладачем Українського таємного університету (курс давньої української літератури). У 1929-1930 читав лекції на Вищих учительських курсах у Львові, викладав історію української літератури у Львівській жіночій гімназії сестер василянок. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Брав активну участь у діяльності «Українського педагогічного товариства»

Друкувався у пресі та виданнях «Просвіти» з популярними статтями з історії літератури, освіти, культури. Автор оповідань «Розведені» (1903), «Візник» (1905), «Чорний хліб» (1908); праць «До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в.» (1917), «Слідами старої української культури і зв'язків української літератури з ренесансом XVI-XVII ст.» (1924), «З української драматичної літератури XVII-XVIII ст.: Тексти й замітки» (1930), «Станіслав Виспянський і Україна» (1937), «Жіноче питання в повісті радянської України» (1937), «Літературна критика підсоветської України» (1939), наукових розвідок з історії української культури. Друкувався у «Записках Наукового товариства імені Шевченка» (20 наукових публікацій протягом 1905-1937 років), які можна переглянути в Електронній бібліотеці «Україніка»: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/REF0008227>

Приділяв увагу Я. Гординський і питанням художнього перекладу. Перекладав українською мовою твори Й.-В. Гете, Г. Гейне, В. Шекспіра. Відоме його дослідження «Кулішеві переклади драм Шекспіра». Дослідник історії української літератури XIII-XX ст. (зокрема, творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Хвильового). У праці «Сучасне франкознавство» (1916-1932) відмітив етнографічні зацікавлення І. Франка, зокрема студії над українськими народними піснями та усною народною творчістю українців. Опублікував спогади «До літературно-наукової діяльності І. Франка в 1912-13 рр.»

Ярослав Гординський аналізував жіночі образи у творах Андрія Головка, Олександра Копиленка, Аркадія Любченка, Гео Шкурупія, виступав з рецензіями на книги Олеся Досвітнього, Євгена-Юрія Пеленського, Миколи Островського, Натана Рибак, Леоніда Мосендза, з оглядом творчості Олексі Слісаренка, досліджував наслідки Літературної дискусії в Україні (смерть Миколи Хвильового) та ін. Листувався з Іваном Франком, Юліаном Опільським, Михайлом Возняком, Василем Щуратом, Кирилом Студинським.

Є батьком Святослава Гординського (1906-1993), українського поета, перекладача і мистецтвознавця.

Помер Ярослав Гординський 5 липня 1939 у Львові.

Про консолідацію, суб'єктність і стійкість або Стратегія відродження України

Рецензія на книгу «**Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь**. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.»

Нещодавно вийшла з друку надзвичайно актуальна праця, присвячена стратегії національної стійкості України. Зрозуміло, що в наш час – агресивної фази повномасштабної війни Росії проти України – ця проблематика є ключовою. Український народ демонструє незламну національну стійкість у протистоянні війні й пропаганді «північного сусіда» та його сателітів.

Але як зробити, щоб ця стійкість була не стихійною, а розгорнулася до справжньої стратегії? Цю проблему розкриває фундаментальне й водночас інноваційне дослідження «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз». Це чергова щорічна Національна доповідь Національної академії наук України (2022), підготовлена колективом науковців під керівництвом Віцепрезидента НАН України, Голови Секції суспільних і гуманітарних наук НАНУ, академіка НАН України С.І. Пирожкова. До складу редакційної колегії увійшли відомі в Україні вчені – О.М. Майборода, Н.В. Хамітов Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький.

Методологічним і світоглядним стрижнем дослідження, як і низки попередніх національних доповідей, є **метаантропологічний потенціалізм**, що був розроблений академіком С.І. Пирожковим та членом-кореспондентом Н.В. Хамітовим ще у Національній доповіді 2016 року «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» та у низці інших праць. Цей підхід є творчим розвитком проекту метаантропології, який був окреслений у фундатора філософської антропології ХХ ст. М. Шелера, продовжує гуманістичні підходи світоглядно-антропологічної школи академіка В.І. Шинкарука й корелює з методологічною й світоглядною стратегією людиноцентризму, запропонованою академіком В.Г. Кременем.

Автори зазначають, що методологія метаантропологічного потенціалізму «дозволяє вибудувати стратегії розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, які відповідають її потенціям і при цьому сприяють гуманістичному розвитку людини...», а тому її «доречно також застосувати для осмислення такої якості цивілізаційної суб'єктності України як національна стійкість і стратегії її досягнення та розвитку» (с. 21). В координатах окресленого підходу метаантропологічного потенціалізму автори представленої праці показують, що саме гуманістична та сильна суб'єктність країни є вищим критерієм і сенсом конструктивної національної стійкості.

У Національній доповіді зазначено, що вченням, яке робить наголос на розвитку людини як особистості, є персоналізм, тенденції якого є доволі органічними для вітчизняної філософської думки, і наголошено, що суть персоналізму полягає у вимозі розвивати свої потенції, передусім духовні, приймаючи при цьому цінність іншої особистості та унікальність шляху її розвитку. У дослідженні проведено думку, що такий підхід був означений ще Григорієм Сковородою. Автори обґрунтовують, що саме персоналізм набуває значущості – як світоглядний принцип, що дозволяє піднятися над індивідуалізмом й при цьому єднатися без авторитаризму, образу вождя та ідеології вождизму.

На думку дослідників, при формуванні стратегії національної стійкості поруч з персоналізмом слід враховувати ще один пов'язаний із ним архетип української культури – *світоглядну толерантність* як здатність до обережного, стриманого ставлення до світоглядної позиції Іншого, його принципів та цінностей. Автори показують, що така здатність українця повинна розвиватися від толерантності як обережності до толерантності як співтворчої взаємодії. Саме на основі такої активної співтворчої толерантності і можлива продуктивна стратегія національної стійкості України в умовах і війни, і миру.

Евристично цікавими є концепти й когнітивні метафори «підпанок» і «автор», використані дослідниками для осмислення екзистенціально-психологічних перешкод і каталізаторів становлення цивілізаційної суб'єктності України та її національної стійкості. «Підпанок» – це виходець з народу, який служить не народу, а зовнішній владній силі – «пану». Останній може бути громадянином країни, але має інтереси принципово відмінні від її національних інтересів. «Підпанки», які в минулому виступали з цинічною відкритістю і насолоджувалися своєю владою над громадами й цілими країнами, в сучасному демократичному світі свідомо чи позасвідомо маскуються, з пафосом декларуючи відстоювання інтересів та цінностей народу. «Панамі» по відношенню до «підпанків» в нинішніх умовах виступають вітчизняні, зарубіжні або транснаціональні олігархи. «Підпанки»-політики допомагають «панам»-олігархам реалізувати їх інтереси за допомогою демократичних процедур. Так само чинять «підпанки»-інтелектуали, які створюють ідеологічні, політехнологічні та юридичні конструкції для «підпанків»-політиків.

Постаті «підпанка» протистоїть постать «автора» – і в політиці, і в інтелектуальній діяльності, яка може бути як науковою, так і художньою. Саме «автори» зумовлюють

реалізацію цивілізаційної суб'єктності країн. Їх інноваційна діяльність за умови консолідованості робить національну стійкість дієвою й конструктивною. Щирий «автор» не може виступати агентом впливу, адже орієнтований не на маніпуляцію чи трансляцію чужої маніпуляції, а на інноваційну діяльність, яка розв'язує реальні економічні, політичні й духовно-культурні проблеми своєї Батьківщини.

Якщо в світогляді «підпанка» маємо домінують інтересів над цінностями, то «автори» мають рівновагу інтересів та цінностей, а в умовах загроз і криз цінності можуть ставати вагомішими. При цьому особисті інтереси та цінності справжнього «автора» резонують з глибинними інтересами і цінностями його країни. Це не означає заперечення свободи творчості, це означає, що «автори» активно впливають на розвиток національних інтересів і цінностей. Класичні приклади цьому – життя й творча діяльність таких геніальних авторів як Й.В. Гете в Німеччині, С. Кьєркегор у Данії та Т. Шевченко в Україні.

У рецензованій праці переконливо доведено, що саме «автори», як вільні інноваційні діячі забезпечують щирі й ефективні відповіді на виклики й загрози, запобігаючи кризам, а тому є справжніми патріотами своєї країни. Вони є тими суб'єктами, що здатні нейтралізувати загрозу діяльності «підпанків» як агентів впливу, що свідомо чи позасвідомо руйнують і національну стійкість, і суб'єктність країн.

Методологічно і світоглядно-інноваційною є концепція **києворуської ідентичності**, яку автори протиставляють московсько-російській. Києворуська ідентичність принципово відрізняється від московсько-російської орієнтованістю не на імперську велич, а на цінності свободи, гідності та персональної самореалізації.

Автори показують, що киеворуська ідентичність, як глибинна духовна потенція, складає архетиповий стрижень української ідентичності. Києворуська ідентичність ніколи не виявляла себе малоросійською в найгіршому, холопському, і меншовартісному розумінні. При цьому зі своїми кордоцентричними, християнсько-гуманістичними і персоналістичними тенденціями ця ідентичність уособлює світоглядні цінності, які є близькими українцям і Центру, і Сходу, і Заходу України, глибинно резонуючи також з цінностями Західного світу. Тому вона може змістовно об'єднати всю політичну українську націю, розкриваючи ще незадіяний потенціал консолідованої національної стійкості.

Представниками киеворуської ідентичності, що задали її неповторні світоглядні горизонти, є видатні філософи й мислителі Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич, Микола Гоголь, Тарас Шевченко, Микола Бердяєв. Ці постаті є доволі різними, проте кожна з них репрезентує персоналізм, який є стрижневим для всієї української ідентичності – не лише для вітчизняної філософської думки, а й для буття всього народу. Усвідомлення киеворуської ідентичності може реально консолідувати мільйони екзистенціально, світоглядно та геополітично розгублених людей в Центрі, на Сході й на Півдні України, не дати їм стати носіями імперської ідентичності.

Раджу всім уважно ознайомитися з цим інноваційним дослідженням. Чекаємо на наступну Національну доповідь!

Світлана КРИЛОВА,
професор кафедри релігієзнавства,
богослов'я та культурології
НПУ імені М.П. Драгоманова,
доктор філософських наук, професор,
віце-президент Асоціації
філософського мистецтва

Війна очима художника

Україна опинилась в епіцентрі сучасної геополітичної кризи. Наукові історико-політичні оцінки подій зможемо дати пізніше. А поки що важливо спостерігати за подіями та фіксувати їх – у щоденниках і художніх творах: віршах, есе, прозі, живописі, що пізніше стануть документами часу війни. Як реагують українські митці на цей страшний виклик сучасності?

Першим з'явився воєнний постер як один із популярних жанрів новітнього українського мистецтва. Невід'ємними складовими жанру плакатної естетики є доступність та змістовий код лозунгів. Якщо у XX ст. владні структури мілітаризованих країн Європи вклали значні кошти у розробку агітаційних матеріалів і робили державні замовлення, долучаючи талановитих митців, то у сучасній Україні художники самоорганізувалися, працюючи у цьому напрямі. Серія плакатів можна побачити на офіційній сторінці Національної спілки художників України у соціальній мережі Фейсбук.

Митці Бужака активно рефлексують у новій реальності. Після початку російського вторгнення в Україну багато художників південної Одещини

створювати прекрасний світ кохання, добра та краси. За деякий час естетична рефлексія переключилася на те, що хвилювало і зараз хвилює найбільше: доля України та віра у нашу безумовну перемогу. І нова реальність у усій повноті з'явилася на полотнах буджацьких митців.

Килійська художниця **Валерія Левенцова**, членкиня НСХУ, у березні розмістила у соцмережі фейсбук дві свої акварелі, створені за мотивами відомого вислову українського прикордонника з о. Зміїний «Русский корабль, иди на...» з таким коментарем:

«9 травня хотіла намалювати бузок чи кульбаби, але через тривожну ситуацію в Одесі, після чергового бомбардування мого улюбленого міста, я вирішила заспокоїти нерви – зробила власну версію «Русский корабль, иди на...» вночі під час тривалої тривоги. Хоч я людина інтелегентна, однак знаючи про звірства рашистів, важко все це пережити, постійно перебувати в зоні реальної загрози ракетного удару».

Валерія Левенцова. «Русский корабль, иди на...»

засвідчили, що в перші тижні війни відчували шок, стрес, повне занурення в жахливий потік новин, що приходили з окупованих територій і тих, що перебували під постійним обстрілом. На якийсь час творчий процес завмер... І не дивно! Неможливо абстрагуватися від жахів війни та

Чому вислів про руський воєнний корабель як ідеологема сучасного воєнного дискурсу став символом національного спротиву? Справа в архетиповому глибинному наповненні метафори «держава-корабель», що широко вживається в античності та літературі XIX-XX ст. До уподібнення держави кораблю, який потрапляє у шторм (що символізує його внутрішні або зовнішні політичні проблеми) вдавалися античні філософи і поети Платон, Алкей, Гораций. Серед поетів Нового часу – Лонгфеллоу, Вольф Вітмен (знаменита поема «О, капітан, мій капітан!»), Леонард Коен («Демократія»). Отже, фраза українського прикордонника з о. Зміїний прийшла до душі українському народу, оскільки виражала звичай наших воїнів, які здатні протистояти рашистському воєнізованому загарбницькому кораблю-державі.

У творчості більшості митців актуалізовано концепт домівки, оскільки багато українців втратили своє житло, стали біженцями і вимушеними переселенцями. Однією з найкращих робіт сучасних бессарабських художників, пов'язаних з мотивом втраченого дому, є робота **Лариси Чакір** «Ключі від дому... Ми повернемося».

На полотні зображено молоду жінку з богородичними ознаками (німб, крила, молитовно складені руки, навмисне витягнута форма тіла). Нову реальність символізує кам'яна арка з ключами від

Лариса Чакір. Ключі від дому... Ми повернемося

У роботі бессарабського митця **Володимира Дудника** відображено загальне прагнення сучасних українських митців передати драму сучасної України, пов'язаної з бомбардуваннями мирних міст і цивільного населення. У роботі «Весна 2022» зображено палаючий дім, на фоні якого несміливо квітне постраждале від вибуху фруктове дерево.

Жахливими за своїм змістовим контентом є воєнні роботи **Павла Македонського**. На акварелі «Передчуття» бачимо скривавлену оголену людину в позі ембріона, що лежить в чорній землі, стривожених селян на тлі важкого червоного заходу сонця. А вимовити слова про те, що ми бачимо, не наважимося навіть подумки.

Серію робіт художник присвятив янголам, які приймають душі невинних загиблих.

Мрія про мир і молитовні мотиви пронизують творчість **Злати Шишман**. На полотні «Молитва за мир» авторка зобразила свою родину, члени якої смиренно моляться за мир. Серед них – знаний в Україні митець, заслужений художник України, іконописець і реставратор Іван Шишман, члени родини.

Художники південної Одещини відчули свою українську ідентичність. Фарбами та пензлем вони наближають беззаперечну перемогу України в у цій страшній війні. Ну, а День Великої Перемоги, безсумнівно, принесе нове натхнення, подарує нові творчі імпульси, стане початком нового етапу життя.

Тетяна ШЕВЧУК,
професор Ізмайльського державного
гуманітарного університету,
доктор філологічних наук, професор,
член НСХУ

Володимир Дудник. Весна 2022

втрачених домівок. У перспективному ідилічному просторі – маленький сільський будиночок (як мрія). На передньому плані розміщено рушник з деревом життя і скромними стравами, але під ним немає стола... Значна кількість омріяних домівок, як птахи, застигли у повітрі, символізуючи втрачене і омріяне житло як головну цінність особистого простору постраждалих від війни українців.

Павло Македонський. Передчуття.

Злата Шишман. Молитва за мир.